

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞDAT

(13. YY.'dan 16. YY.'a kadar)

Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

1430205110

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Kadriye ORAK KÜLCÜ

ISPARTA – 2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
Tez Başlığı	OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞDAT(13.-16.Y.Y)	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞDAT(13. YY.'dan 16. YY.'a kadar)	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 18/04/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;</p> <p>☐ OY BİRLİĞİ ☒ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Yrd. Doç. Dr. Kadriye ORAK KÜLCÜ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Selami TURAN	
Jüri Üyesi	Yrd.Doç.Dr.Mehmet ÜNAL	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞDAT(13. YY.’dan 16. YY.’a kadar)**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI".

İmza

Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

Tarih 18/04/2017

İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
1.1. Coğrafi Konumu ve Tarihi	2
1.2. Bir İlim ve Edebiyat Merkezi Olarak Bağdat.....	7
1.3. Arap, Fars ve Osmanlı Edebiyatında Bağdat	9
1.3.1. Arap Edebiyatında Bağdat	9
1.3.2. Fars Edebiyatında Bağdat.....	14
1.3.3. Osmanlı Edebiyatında Bağdat	19
I. BÖLÜM	29
BAĞDAT HAKKINDA ŞİİR YAZAN OSMANLI ŞAİRLERİ (13. YÜZYIL-15. YÜZYIL)	Error! Bookmark not defined.
1.1. Kadı Burhâneddin	29
1.2. Nesîmî	33
1.3. Ahmed-i Dâ'î.....	36
1.4. Ahmed Paşa.....	37
1.5. Hamdullah Hamdî	39
1.6. Necâtî Bey	41
II. BÖLÜM	46
BAĞDAT HAKKINDA SEÇİLMİŞ ŞİİRLERİN (13-16. YÜZYIL) ÖZELLİKLERİ ve İZÂHLARI	46
SONUÇ	64
KAYNAKLAR	69
ÖZGEÇMİŞ	76

ÖZET

OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞDAT (13. YY.'dan 16. YY.'a kadar)

Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

Yüksek Lisans Tezi, 76 Sayfa, Nisan 2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kadriye ORAK KÜLCÜ

Bu çalışmanın konusu genelde; edebiyatta Bağdat konulu şiirler, özelde ise Osmanlı Edebiyatında Bağdat konusunu işleyen çeşitli şairler ve şiirlerdir. Bu bağlamda çalışmamızın giriş bölümünde Bağdat ile ilgili genel bilgiler verilerek; Arap, Fars ve Osmanlı Edebiyatında yer eden Bağdat temalı şiirler ve şairler ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde; Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmed Paşa, Hamdullah Hamdî ve Necâtî'nin kısaca hayatlarına, edebî kişiliklerine ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde tespit edilen şairlerin Bağdat temalı seçilen şiirlerinin analizi yapılmıştır. Sonuç bölümü Osmanlı Edebiyatında (13. ve 16. yy. arası) Bağdat konusu hakkında ulaşılanları maddeler halinde içermektedir

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Osmanlı edebiyatı, şiir, şair

ABSTRACT

BAGHDAD İN OTTOMAN POETRY (From the 13th to the 16th century)

Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

Süleyman Demirel University, Dipartment of Turkish Language and Literature

Master Thesis, 76 Page, April, 2017

Supervisor: Assist. Prof. Kadriye ORAK KÜLCÜ

The focus of this study is poems with the theme of Baghdad in Turkish Literature in general while it peculiarly focuses on poems with the theme of Baghdad in Ottoman Literature as well as poets. In this regard, the introductory part of study involves general information on Baghdad as well as poems with the theme of Baghdad in Arabic, Persian and Ottoman Literatures as well as poets of these poems. The first section of study touches upon the bios, literary identities and works of Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmet Paşa, Hamdullah Hamdî, ve Necâfî. The second section of study involves the literary analysis of selected poems with the theme of Baghdad written by the poets discussed in the first section. The final section of study comprises detailed research on poems with the theme of Baghdad in Ottoman Literature which represents the ultimate objective of this study.

Key Words: Baghdad, Ottoman Literature, Poem, Poet

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
akt.	: aktaran
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm	: santimetre
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
haz.	: Hazırlayan
i.ö.	: İsa'dan önce
İA	: İslam Ansiklopedisi
km	: kilometre
nşr.	: neşreden
Ö.	: Ölüm
S.	: Sayı
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Dişner Vakfı
vd.	: ve diđerleri
Yay.	: Yayını
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yrd.	: Yardımcı
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Irak'ın en büyük şehri ve başkenti olan Bağdat (بغداد), Osmanlı şairinin hayal dünyasına girerek pek çok özelliğiyle ele alınmıştır. Şehrin diğer isimleri *Dârü's-Selâm*, *Medînetü's-Selâm* ve *Behişt-âbâd*'dir. Cennete benzetilen şehrin adına dair bir etimoloji; *Bâ-dâd* yani "Allah vergisi, lutfedilmiş bahçe" anlamındadır. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) gibi birçok velinin türbesini barındırması ve uzaktan gelirken önce bu türbelerin görülmesi sebebiyle şehre verilen bir diğer isim de *Burc-ı Evliyâ* olmuştur. Zamanla İslâm medeniyetinin önemli tarih ve kültür merkezlerinden olan Bağdat bölgesi ve şehri Osmanlı şiirinde çeşitli vasıflarıyla kendisinden bahsedilen önemli mekânlardan biri halini almıştır. Osmanlı şairlerinin bazıları gezip gördüğü bu coğrafyayla ilgili kişisel gözlemlerini şiirlerinde yansıtırken bir kısmı şehri ve şehrin özelliklerini zamanla klişeleşmiş anlam ilişkileriyle birlikte işlemişlerdir.

Çalışmamızın amacı ve önemi dâhilinde özellikle bu şairlerin seçilme nedenleri 13. - 16. asır Osmanlı edebiyatında ön plana çıkan şairler olmalarıdır.

Şiir, şairin duygu, düşünce ve hayâl dünyasının bir yansımasıdır. Şair duygularını ifade ederken edebî birikimlerinden yararlanır. Osmanlı şiirinde edebî birikimleri en iyi yansıtan unsurların başında söz sanatları, mazmunlar ve imgeler gelir. Bir şairi ya da şiiri anlamamanın en iyi yolu, kullanılan imgeleri anlamaktır.

Her şairin hayâl dünyası elbette farklıdır. Ancak, aynı dönemde yaşamış şairlerin birçoğunda bazı imgeler ortaklık gösterir. Osmanlı şiiri kapsamında örneklem olarak ele alınan "Bağdat" kelimesi de Osmanlı şiirini anlamada önemli ipuçları sunacaktır. Çünkü Bağdat, klâsik edebiyatımızda ön plana çıkan ortak şehirlerdendir. Özellikle teşhis tevriye ve teşbih sanatlarıyla beraber kullanılarak şairlerin gönlüne tercümân olmuştur.

Bu çalışmada, beyitlerdeki Bağdat kelimesi bütün yönleri ile ele alınacak bu da Osmanlı şiirindeki Bağdat'la ilgili beyitleri çözümlenmede aydınlatıcı olacaktır.

Amaç, Osmanlı şiirinde Bağdat kelimesini belirgin yönleriyle ortaya koymak ve şiir öğretiminde bundan yararlanılmasını sağlamak olduğu için, temel kaynaklar dîvânlar olarak seçilmiştir. Eski Türk şiirinde dîvânlar engin bir denizdir, hepsini

incelemek mümkün değildir. Bu nedenle incelemede sınırlandırma yapılmış, farklı yüzyıllardan seçilen şairlerin dîvânları incelenmiştir.

Çalışmanın temelini oluşturan dîvânlar şunlardır: Kadı Burhâneddin Dîvânı, Nesîmî Dîvânı, Ahmed-i Dâ'î Dîvânı, Ahmed Paşa Dîvânı, Hamdullah Hamdî Dîvânı ve Necâtî Dîvânı.

Bu çalışmada her daim yanımda olan, maddî ve manevî olarak her türlü destek sağlayan bana güvenen ve benden emin olan sevgili annem Neval AL-TAMEEMI'ye, eşim Şerife AL-TAMEEMI'ye, bana yardım ve desteklerini eksik etmeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Kadriye ORAK KÜLCÜ, benden her türlü maddî manevî desteğini eksik etmeyen arkadaşlarım ve hocalarım ve her daim yanımda olan aileme, sayın hocalarım Doç. Dr. Selami TURAN'a, Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜNAL'a teşekkürü bir borç bilirim.

Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

Isparta, 2017

GİRİŞ

Ortadoğu ülkeleri arasında yer alan Irak, kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneydoğuda Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan, batıda Ürdün ve Suriye ile çevrilmiştir. Genellikle düz bir araziye sahip olan Irak'ın, Türkiye ve İran sınırlarında yüksek dağlar yer almaktadır. Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye ile olan sınır kesiminde Suriye Çölü yer alır. Dicle-Fırat nehirlerinin geçtiği topraklar ise büyük bir ova oluşturup Kurna kentinde birleşir ve Basra körfezine dökülür. Dicle, Irak sınırları içinde 1213 km, Fırat ise 1418 km yol oluşturmaktadır (Resim 1.1). Irak'ta genellikle bozkır iklimi hüküm sürmektedir. Yıllık yağış ortalaması 50 cm³ ve yaz aylarının ortalama sıcaklığı 45°, kışın ise 15° olarak tespit edilmiştir. İdarî yönden 18 ile ayrılan Irak, 446,713 km² alan ile Asya-Afrika kıtaları arasında önemli bir köprü oluşturmaktadır. Ayrıca; Hint okyanusu ile Akdeniz arasında geçit teşkil etmektedir¹.

Kültür tarihi içinde bazı mekânların özel bir yeri ve önemi vardır. Böyle yerler asırlarca toplum hafızasından silinmez ve hatıraları her bakımdan övünç kaynağı olarak canlı kalır. Kültür tarihimiz içinde başta İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa, Şam, Kahire, Üsküp, Konya gibi siyasal ve kültürel merkezlerin yanında Bağdat'ın hatırasının da özel bir yeri vardır².

Osmanlılar devrinde Bağdat Beylerbeyi protokolde Mısır, Budin, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyinden sonra gelir. Türk Edebîyatının temel kaynaklarından olan tezkirelerde -Âsım Tezkiresi hariç- ismi daima yer alan bir şehirdir. Rıza Tezkiresi'nin "Hâfız" maddesinde şair, nükte dolu bir gazelini Bağdat üzerinden devlet kapısına ulaştırabildiğini söyler: " ... *Bu ebyat-ı pür-nikat Bağdad üzerinden der-i devlet-medara isdar eylediği gazel-i bf-hemtadur*³." IV. Murad'ın Bağdat'ı almasını anlatan satırlar ise aynı zamanda şehri tanımlaması açısından dikkat

¹ Uluçam, A., 1989. *El-Turas El-Türki Fi El-İrak*, Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 13.

² Karavelioğlu, M.A., 2003. *Klasik Türk Edebiyatında Bağdat*, Irak Dosyası I, Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, Altan Matbaacılık, İstanbul, s. 231.

³ Karavelioğlu, 2003. *a.g.e.*, s. 231.

çekicidir: "*Taht-gah-ı hulefa-i Raşidin olan Bağdad-ı darü's-selam üzerine sefer idüp endek zemanda ol kal'a-i kaf-simayı zir ü cebr ile teshir ü feth eylemişdür*"⁴."

1.1. Coğrafi Konumu ve Tarihi

Bağdat, yaygın kanaate göre kelime anlamı olarak "*Tanrı'nın ihsanı ve armağanı*" anlamı taşır. Ayrıca Aramice "*koyun ağılı*" anlamına da geldiğini ortaya atanlar vardır. Bağdat kelimesi milattan önce, Hamurabî kanunları, Babil krallığı dönemine ait bazı sınır taşları gibi birçok tarihi eserde geçmektedir. Bağdat yerine *Buğdan, Medinetü Ebu Cafer, Medinetü'l-Mansur, Medinetü'l-hulefa, ez-Zevra* gibi birçok isimle anılmıştır⁵.

Bağdat; *Babilonia*⁶ şehri yakınlarında kurulan bir şehirdir. Başka bir şekilde Darüsselam olarak anılan Bağdat, "*adalet bahçesi*" anlamını almıştır. Yukarı Mezopotamya'da, Dicle Nehri'nin iki yakası boyunca kurulmuştur. Abbasiler döneminde nüfusu 2,5 milyonu bulmuştur. İslâm Devleti'nin birçok anlamda başşehri olan kent, 1058 yılından sonra Selçukluların sık sık uğradı bir şehir olmuştur. Osmanlı döneminde önemli bir bölge olan Bağdat, bugün de Irak'ın başkentidir. Medinet'ül Münevvere ismi ile anılan Bağdat, Halife Mansur tarafından (762-775)'de kurulmuştur. Halife ordusundaki sayı ve kuvvetleri artan Türklerin Samerra'ya yerleştirilmesine rağmen, 865 yılında Bağdat'taki sayılarının 30.000 dolayında olması, bu tarihten önce şehirde bazı Türk mahallelerin varlığını ortaya koymuştur. Rusafa, Azamiye, Harbiye isimleri ile anılan mahallelerin, Türklerin Bağdat'ta yerleştiği ilk mahalleler olduğu savunulmaktadır. 13. yy'da Moğol istilasıyla yıkılan Bağdat Celayirliler ile yeniden kurulmuştur. Osmanlı döneminde tekrar önemli bir merkez haline gelmiştir. Bağdat, XVI. yy.'dan itibaren bir Osmanlı'ya katılmış ve Osmanlı'nın bir vilayeti haline gelmiştir. IV. Murat ile Paşa ve Valilerin yaptırdığı tarihi eserler, Bağdat'ın sembolik yapıları arasındadır. Evliya

⁴ Kılıç, F., 1998. *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 37.

⁵ Sutay, G., 2013. *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, s. 33-34. Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdülaziz ed-Dürî, 1991. *Bağdat- Genel Bakış*, DİA, IV, İstanbul, s. 426.

⁶ Babilonia: Babylon olarak da yazılan mezopotamya'daki antik bir kent. Hammurabî krallığı döneminde imparatorluğun başkenti, büyük bir dini ve kültürel merkez olmuştur.

Çelebi, seyahati sırasında Bağdat'ta 2 büyük Medrese, 24 mahalle, 6 Dar-ul Kur'a, 665 Cami, 4 Darul Hadis, 200 çeşme, 70 tekke, 100 sebil, 9 çarşı ve 9 han, bulunduğunu belirtmiştir. 14. ve 15 yy.'da Bağdat'ta bulunan 46 mahallenin 25'i Türk, 479 sokaktan 226'sı Türkçe isimle adlandırıldığı birçok kaynakta yer almaktadır. Bunlardan, Katırhane, Bahçeli Kahve, Hasan Paşa, Sıkkehane, Sakahane, Elvendzade, Gümüş Halka, Kılıçarslan, Uzunçarşı gibi mahalleler en bilinenlerindendir. Ahşap kafesli-cumbarlı evler, Saray çarşısı, Bazarlar, Şorca ve kapalı çarşılar, Osmanlı mimarisinin ayakta kalan eserleri arasında yer almaktadır⁷.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin uzun vadeli planlayıp uyguladığı sömürgecilik politikası, Irak ve özellikle Kerkük petrollerine sahip olma arzusu bölgede farklı politikalar izlenmesine neden olmuştur. Savaş sonrası 1918 yılında İngiliz kuvvetleri Bağdat'tan kuzeye doğru saldırıya geçmiştir. 7 Mayıs'ta Kerkük'e giren İngilizler 24 Mayıs'ta karşı bir saldırı ile ülkeden uzaklaştırılmıştır. Ancak; Türk kuvvetlerinin kuzeye doğru çekilmesi Kerkük, mütareke öncesi 26 Ekim 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Milli sınırları içinde gösterilen Kerkük, Türkiye ile İngiltere arasında çekişmeye neden olmuştur. Osmanlı döneminde önce Şehrizar Eyaleti'nin merkezi sonra Musul Eyaletine bağlı Kerkük, günümüzde Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul'dan sonra 4. büyük ili olmuştur (Resim 1.1)⁸.

⁷ Uluçam, 1989. *a.g.e.*, s. 16.

⁸ Saatçi, S., 2007. *Kerkük Evleri ve Geleneksel Evleriyle Kerkük*, İkinci Baskı, ISBN 975- 6849-18-5, İstanbul, s. 17.

Resim 1.1. Irak haritası

Kaynak: Saatçi, S., 2007. Kerkük Evleri ve Geleneksel Evleriyle Kerkük, İkinci Baskı, İstanbul, s. 18.

Bağdat ismi İslâm'dan önceki dönemlerde yöredeki eski yerleşim alanlarıyla ilişkilendirilebilir. Arap yazarlar kelimenin Farsça kökenli olduğunu düşünmüşlerdir. Teorik bazı açıklamalarda Bağdat'ın Farsça bir isim olan Bağdazeviyye'den Arapçalaştırılmış olduğu, bazen *Bağdan*, *Bağdaz*, *Mağdad*, *Mağdan* olarak da anıldığını savunmuşlardır. Yaygın düşünüşe göre kelime Tanrı'nın ihsanı veya armağanı anlamını taşımaktadır⁹.

Modern araştırmacılarca kabul edilen bu görüş yanında, kelimenin Aramice kökenli olduğunu ve "*koyun ağılı*" anlamına geldiğini iddia edenlerden de bahsetmiştik. Hammurabî (iö.1792- 1750) kanunlarında *Bagdadu* kentinin bahsi geçmektedir. Hammurabî kanunlarında geçen kelimenin Farsça etkisi öncesinde de

⁹ Streck, M. 1978. *Bağdad-Tarih*, İA. I, İstanbul 1978, s. 195'den aktaran: Sutay, *a.g.e.*, s. 30.

kullanıldığını gösteriyor. Kral Nazimarut-taş (iö.1341-1316) döneminden kalma tarihi bir sınır taşında da el-Bağdadi bölgesinden bahsedilmektedir. Yine Talmut'un birkaç yerinde Bağdaşa kelimesi kullanılmıştır. Bâbil Kralı Mardukapaliddin (iö.1208-1195) dönemine ait eski bir sınır taşında Bağdat tekrar zikredilmiştir. II. Adad Nirari'nin (iö. 911-891) yağmaladığı bölgeler içinde Bagdadu da yer alır. III. Tiglat Pileser ise (iö. 745-727) Bağdadu'dan, oraya yerleşmiş olan bir Ârâmî kabile ile birlikte bahsedilir¹⁰.

Halife Mansur, bu şehre, Kur'an-ı Kerîm'de "cennet" anlamına gelen *Daru's-Selâm* kelimesinden ilham alarak *Medînetü's-Selâm* ismini kullanmıştır. Başka bir düşünüşe göre ise, Dicle nehrinin *Vadi's-Selam* olarak anıldığı için kente buradan esinlenerek *Medinetü's-Selam* ismi verildiği ağır basmaktadır. Bu isim resmî belgeler, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde sıkça kullanılmıştır. Bağdat yerine *Medînetü Ebû Ca'fer*, *Buğdan*, *Medînetü'l-Mansur*, *ez-Zevrâ* ve *Medînetü'l-hulefâ* gibi birçok isim verilmiştir. Şehre sekiz kapı yaptıran Halife Mansur, iç ve dış surların birbiriyle aynı hizaya gelmeyecek şekilde kapıları yaptırdığından "Zevra" adı verildiği düşünülmektedir. Başka bir düşünüşe göre Dicle nehrinin oradan başka yöne sapması nedeniyle bu adın verildiği düşünülmektedir. Arap yazarlara göre Halife Mansur, şehri İslâm öncesi devirde pek çok yerleşim alanının bulunduğu bir yerde kurdurulmuştur. Bunların en önemlisi, Sarât'ın kuzeyinde Dicle'nin batı yakasında bulunan Bağdat köyü yer alır. Bazı yazarlar burasının yıllık panayırların kurulduğu Badurya bölgesi olduğunu düşünür. Bu düşünüş aynı zamanda Kerh'in ileri dönemlerde önemli bir ticaret merkezi haline gelişini açıklamakta yardımcı olur. Xenophon'un aktardığına göre Ahamenidler, Bağdat yöresinde geniş bahçelere sahiptiler, Nehr-i İsa'nın ağzına yakın bir yerde Kasr-ı İsa adını alan bir köşk inşa edilmiş ki bazı kaynaklarda Sasani sarayı (Kasr-ı Sâbûr) olarak da geçen bu yerleşime, Halife Mansur daha sonra bir köprü inşa ettirmiştir. Sarat Kanalı'nın üzerindeki eski köprü (el-Kantaratu'l-atîka) Sasaniler döneminde inşa edilmiştir. Bölgedeki eski yerleşim alanlarının hiçbiri siyâsî ya da ekonomik bir önemi olmayan

¹⁰ ed-Dûrî, 1991. *a.g.e.*, s. 426'den aktaran: Sutay 2013. *a.g.e.*, s. 30-31.

yerleşimlerdi. Bu bakımdan Halife Mansur'un kurduğu şehrin, yepyeni bir şehir olarak düşünülmesi yanlış olmaz¹¹.

Bağdat'ın adıyla ilgili kaynaklarda birbirinden farklı pek çok rivayet mevcut olup bunlardan en fazla zikredilenlerini ise şu şekilde özetlemek mümkün¹²:

Nuşirevan'ın ölümü sonrası deprem ile yıkılan Eski Bağdat şehri uğursuz olduğu düşünülerek 20 yıl boyunca boş bırakılmıştır. Hz. Peygamber'e 40 yaşında nübüvvet geldiğinde *Bağ b. Dad b. Enkayı'd Dareyn ki* Peygamber'in yanına gelmiş ve *Bağ* ve babası *Dad*, Peygamber huzurunda Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Daha sonra mülkü *Bağ-ı Berkal'*ayı imar etmek için Hz. Peygamber'den izin alarak, *Bağ* ve pederi *Dad* Irak'a gelerek şu anki Bağdat'ın temellerini atmışlardır. Hz. Peygamber'e peygamberlik nazil oluşundan ve hicretten önceki senede şehri yaşanılır hale getirmişlerdir. *Bağ* ve pederi *Dad*'ın yeniden inşa etmesinden ötürü *Kal'ay-ı Bağdad* olarak anılmaya başlanmıştır. Başka bir düşünceye göre ise halife Mansur şehre geldiğinde gördüğü rahibin isminin *Bağ*, bölgenin ise *Dad* olmasından dolayı şehrin adının Bağdat oluşudur. Bağdat adıyla ilgili olarak bir başka düşünceye göre; *Bağ* kelimesinin bahçe/bostan, *Dad*'ın ise bir kişinin ismi olduğu söylendiği gibi *Bağ* bir put veya şeytan adı *Dad* ise bağış olduğu ve bu kelimenin puta bağış anlamına geldiği şeklindedir.

Bağdat'ın ismi ile alakalı olarak Yakut'ta geçen bir hikâyede şu şekildedir¹³:

Abdulaziz b. Ebû Revad'ın yanına bir adam oturdu. “*Sen neredensin?*” diye sorunca adam: “*Bağdat'tanım*” dedi. Abdulaziz: “*Bağdad deme, doğrusu 'Bağ' put, 'Dad' hediye vermektir. Ancak Medinetü's Selam de! Çünkü O, tüm şehirlerden selametlidir.*” Bu ifadeye bakılarak Bağdad adının Putlara hediye vermek/götürmek anlamı çıkar ki bu da mezkûr mahalde önceden yaşamış olan ve puta tapan bir kavmin var olduğu kanısını doğurur.

Hermedad, adında bir melik tarafından kurulan Hermedad şehri, Bağdat'tan aşağıda “Eski Bağdat” denilen yerin harabesidir. Şattu'l-Arab kenarından, Nehr-i

¹¹ Sutay, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹² Karataş, M., 2011. *Nazmi-zade Murteza'nın Gülşen-i Hulefası'nın Tenkitli Transkripsiyonu*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, s. 103.

¹³ Sutay, *a.g.e.*, s. 31-32.

Deyale'ye varıncaya kadar iki günlük bu şehir, Irak toprakları hududunda bulunup Tekrit şehrinden Savan'a kadar uzamaktaydı. Şehrin yeri Kadisiye'den Hulvan'a varıncaya kadar olup ayrıca hudutları da olan Hermedad, Şattu'l-Arab kenarından canib-i şarka iki yolda nehri Deyale'ye varırdı. Bu Şehr-i Hermedad'da bir zaman Yahudi kavmi çoğalmıştı. Nasır Han Yahya çıkıp bu şehrin halkını kırıp şehri harap ettikten sonra altı yüz sene kadar bu hal üzere kalmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in doğduğu zamanlarda Nuşirvan birçok hazine elde edip bu eski Bağdat'ta Tak-ı Kisra'yı bina ettirmiş ve burası tüm Irak Sultanlarının yaylak mahali olmuştur. Hz. Peygamber doğduğu gece bu Tak-ı Kisra harap olmuştur. Anuşirvan zamanında Bağdat O'nun mülkü idi. Anuşirvan öldüğü vakit bir zelzele oldu ve cümle halkıyla Eski Bağdat münhezim olmuştur. Bağ ve Pederi Dad yeniden kaleyi imar ettikten sonra, Hermez Tacdar b. Nuşirevan ki Ekasire'¹⁴ dir tarafından tekrar inşa edilen şehir, Melik Mansur Devanikî¹⁵ tarafından yeniden inşa edilerek gayet mamur hale getirilmiş ve 244'te Harun er-Reşid tarafından eklemelerle daha da güzel hale getirilmiş, Halife Me'mun ise Bağdat'tan Mısır'a varıp Cezye (Cize) tarafındaki Harem dağlarından hazine çıkarıp o hazine ile Bağdat'ı ma'mur etmiştir. Daha sonra Bağdat şehri Mustansır billah halifeliğinde Tatar kavmi olarak da bilinen İlhanlılardan Hülagü Han tarafından istila edilip halife ve yetmiş bin hatunun karnını yarıp katlederek, Bağdat bir Behişt Abad bir şehir iken Harab Abad olmuştur. Kuruluşundan Abbâsî Devleti'nin yıkılışına (1258) kadar hilâfet merkezi olarak kalan Bağdat Osmanlılar devrinde Bağdat vilâyetinin merkezi ve 1921'de de Irak'ın başşehri olmuştur¹⁶.

1.2. Bir İlim ve Edebiyat Merkezi Olarak Bağdat

Bağdat hem coğrafi konumu hem de kültürel dokusu ile tarih boyunca hem kültür hem de bir bilim merkezi olarak anılmıştır. Özellikle İslâm dinin 4 büyük mezhebinden Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin doğduğu yer olması Bağdat'a olan ilginin artmasını sağlamıştır. Zamanının en büyük çeviri merkezlerinden biri olan

¹⁴ Ekasire; "Eski Acem Padişahları" Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, (17. Baskı), s. 147.

¹⁵ Devanikî; Abbâsî Halifelerinden Ebû Cafer Mansur'un hasisliğinden bir şeyi; "danik=en ufak şey, mangır" a kadar hesap etmek âdeti olduğundan kendisine verilen lakap, Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁶ Sutay, *a.g.e.*, s. 33-34.

Beytülhikme Bağdat'ta bulunmaktadır. Özellikle *Mansur Camii* önemli bir öğretim olmuştur. Şehirde birçok kitapçı dükkânı, şair, tarihçi ve âlimin burada oluşu şehrin kültürel çehresini anlamak konusunda iyi birer işarettir. Özellikle bu konu hakkında *Hatib el Bağdadi*'nin "*Târîhu Bağdad*" adlı eserinde geniş açıklamalar yer almaktadır. Bağdat, tasavvuf ve tarikat faaliyetleri bakımından da önemlidir. *Haris el-Muhasibî, Maruf-ı Kerhî, Ebu'l-Hüseyn en-Nuri, Seri es-Sakati, İbnü's Semmak, Cüneyd-i Bağdadi, Ebu Said el Harraz* Bağdatta yaşamış ünlü isimlerdendir. Büyük aşk şehidi olarak adlandırılan *Hallac-ı Mansur* ve *Abdülkadir Geylanî* gibi tasavvufta önemli isimler öğretilerini ve doktrinlerini Bağdat'ta yaymışlardır. Dil bilgisine önemli yerlere sahip ayrıca *Kisaî, Zemahşerî* ve *el-Cahiz* dil bilgileri de Bağdat'ın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir¹⁷.

Evliya Çelebi, Bağdad-ı behişt-abad gibi güçlü kavramlar kurarak bir çok defa eserlerinde önemle ve övgü ile Bağdat'ı anlatmıştır. Seyahatname de en çok geçen şehirlerden birisidir.

"Geçmişî çok eskilere dayanan bu şehir eski zamanlardan beri bilginlerin toplandığı, faziletli kimselerin çıktığı, salihlerin ve velilerin yaşadığı bir yerdir. Buranın bilginleri acayip ilimlerde mahir ve pek çok bilim dallarında mümeyyizdirler. Çocukları ve gençleri anlayış bakımından kuvvetli ve zeki tabiatlı olup bu bakımdan pek çok muteber kitapları hıfz etmişlerdir. Bağdat'ın şairleri, yazarları ve musannıfları sayısız çokluktur. Havası ve suyu latif olduğundan insanları uzun ömürlü olurlar. Halkı cömerttir ve nimetleri zengin olsun fakir olsun herkese mebzuldür¹⁸."

Evliya Çelebi, "Şehrengiz-i dar-ı hulefa-yı Bağdad ve ziyaretgâh-ı Irak-ı behişt-abad" başlıkları altında, Seyahatnamede Bağdat'ı anlatır. Tamamı 59 beyit olan manzumenin bazı beyitlerinin bir kısmı şu şekildedir¹⁹:

Gel imdi dinle vasf-ı halini gör ehl-i

Bağdadın Denilir cümle evsafı dükenmez hadd u payam

¹⁷ Özaydın, A., 2003. "Bağdat (Kültür ve Medeniyet)", *TDVİA*, TDV Yayınları, s. 439-440.

¹⁸ Dağlı, Y., Kahraman, S.A., 2001. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (4. Kitap), YKY, İstanbul, s. 259-260.

¹⁹ Dağlı, a.g.e., s. 263-264.

*

Buna Darusselam ad oldu ya'ni ma'den-i İslam

Kamu bundan gidipdir her yana ehl-i müselmani

*

Bu burc-ı evliya Bağdada her kim kec-nigah etti

Bu çarh-ı tire elbette yakıp har eyledi anı²⁰.

....

Zamanının en şöhretli ve en verimli kültür kurumları ve eğitim merkezleri burada kurulmuş, Abbasi halifelerinin birer kültür ve sanat emsali olan birçok saray ve camilerinin yanında, İslâm aleminin kültür kaynağı ve kültür merkezi olabilme niteliğini taşıyan Medrese-i Nizamiye Bağdat'ta kurulmuştur²¹.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde düzenlenmiş tahrir defterine göre (1544) Bağdat'ta çeşitli sosyal tesislere ve kişilere ait kırk dört vakıf bulunmaktadır. Bunlardan; *Danyal Peygamber Mezar ve Camii*, *Huzeyfetü'l-Yemânî Alemdâr Mezarı*, *Evlâd-ı İmam Hasan Mezarı*, *Mercaniyye Dârüşşifa ve Medresesi*, *Müstansiriyye Medresesi*, *Cami-i Kebir*, *Zâviye-i Cemşid Bey*, *Mezar-ı İmam Abdullah*, *Makam-ı Hızır Nebi*, *Makam-ı Seyyid Abdurrahman b. Zeynüddin*, *Mezar-ı bint-i Ümmü Külsüm*, *Şeyh Necibüddin Sühreverdi*, *Şeyh Şahabettin Sühreverdi*, *Hz.Ali Makamı*, *Kameriyye Camii*, *Haydarhâne*, *Vefâiyye Medresesi*, *Ribat Medresesi*, *Yamanca Hatun Medresesi*, *İsmailiyye Medresesi Vakıfları* öne çıkan birkaç yerdir²².

1.3. Arap, Fars ve Osmanlı Edebiyatında Bağdat

1.3.1. Arap Edebiyatında Bağdat

Edebiyat alanına gelince, o sonuncusu olup Abbasîler döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Bu hususta şairler, meânî, mevzûat, uslûblar ve hayâller ilminde yeni metotlar izlediler. Bunun dışında Abbasîler zamanında, özellikle

²⁰ Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 233.

²¹ Banarlı, N.S., 1987. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, İstanbul, s. 527.

²² Özaydın, *a.g.e.*, s. 436.

Bağdat'ın Rasâfe kenti veya Batı Bağdat'ta Medeniyetin, bolluk ve refahın yaygınlaşmasıyla birlikte değişik şiir sanatları gelişti.²³ Bu şairlerin en meşhuru, “mey gazel ve avlanma vb. kasideleri yayılıp herkes tarafından bilinen” *Ebû Nûvvâs*, şiirde akli ve felsefi temayül ve konumuyla meşhur *Ebû Temmâm et-Tâî* ve öğrencisi ve *el-Medâih*'ın yazarı/sahibi *Ebu Ubâde el-Buhterî*, şiirlerinin çokluğu ile bilinen “*İbn er-Rûmî* hikmet ve ince gazelleri ile meşhur olan “*Ebu'l-'Atâhiyye*”, fahr yani övünme ile meşhur olan “*el Mütenebbî*”, hikmet şairi *Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî* ve bunların dışında pek çok şair vardır. Burada Şair halife ”*Abdullab b. el Mu'tez*’in söylediğine işaret etmek yeterlidir. Nitekim “*Tabakâtü's-Şuara*” adlı kitabında, sadece hicri üçüncü asrın sonlarında Abbâsî Devleti’nde 130’u aşkın şair olduğunu belirtmiştir²⁴.

Bağdat uzun bir süre boyunca şairleri, edebiyatçıları ve sanatçıları ile meşhur olmuştur. Zira bu şehir onlardan pek çoğuna beşik olmuş onları yetiştirmiştir. Ayrıca kültürel hareket/akım şehri Arap başkentleri arasında kültüre ve sanatlara en çok etkisi olan başkentlerden biri gibi göstermeye başlamıştı. Nitekim onlarca büyük şairler orayı methedip adına şarkılar, nağmeler dizmiştir²⁵.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Bağdat'ın mahfuz/hıfzedilmiş menkıbelerini ele alıp onları ayırdı ve oranın halkının güzel ahlâkına dair nakledilen bilgileri zikretti/söyledi. *Sıdkî Cemil el-'Attâr*, Dârü'l Fikir Baskı-Yayın-Dağıtım'ın baskısıyla m.2004 basılan *Tarih-ü Bağdat Medinetü's Selam* adlı kitabının birinci cildinde bunu tahkik etmiştir²⁶.

el-Hatîb el-Bağdâdî şöyle der: “*Uzak ülkelere gittim, Semerkand hududundan Kayrevan'a Serendip'ten Rum ülkesine girdim, ama Bağdat'tan daha üstün/daha iyi güzel bir ülke görmedim/bulmadım*”²⁷.

Ebu'l-Kâsim ed-Deylemî de şöyle diyor; “*Bağdat dünyanın başkenti, şehridir, onun dışındakiler çöl yâhut köydür*”²⁸.

²³ Yâkût el-Hamevî, 1957, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Daru's-Sadır, C. IV, s. 75.

²⁴ Yâkût el-Hamevî, 1957, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Daru's-Sadır, C. II, s. 154.

²⁵ Alusî Cemalüddin, 1987, *Arap Şiirinde Bağdat*, Irak Bilimsel Akademisi, Bağdat, s. 333.

²⁶ Taha Er-Ravî, 2012. *Medinetü's-Selam*: Barış Yurdu, Hindavi Eğitim ve Kültür Kurumu, Kâhire, s. 15-16.

²⁷ Taha Er-Ravî, *a.g.e.*, s. 16-18.

Aynı şekilde *Ebû İshâk el-Zeccâz*'da: “Bağdat her şeyi ile Dünya’dır, sakinleri ise bu dünyadaki insanlardır²⁹.”

Ibn (Züreyk)-el Kûfî ise kitabında : “Ülkeler içinde Bağdat, insanlar, kullar içindeki bir hoca bir üstat gibidir³⁰.”

el Sâhib b.İbad'ın sözü de aynı niteliktedir : “Sanat Basra’da, fesahat (dilin akılcılığı) Kûfe’de, hayır ise Bağdat’tadır³¹.”

Edebiyat imamlarının/önderlerinin büyüklerinden sayılan *Edîp* (Edebiyatçı) *Câhız*'a gelince de, o da Bağdat hakkında şöyle konuşur: “Bağdat Dünya’nın annesidir. Onu görmeyenler dünyayı da, insanları da görmemiştir³².”

“*Mu‘cemü’l-Büldân*” (Ülkeler Sözlüğü) adlı meşhur kitabında, *Edip Yâkût el Hamevî*'den şu söz nakledilmiştir: “Bir ülkeye girdiysem onu ancak bir yolculuk olarak kabul ettim. Ne var ki Bağdat’a girince orayı vatanım olarak kabul ettim³³.”

Burada Gezgin *İbn Battûta*'nın Bağdat şehri hakkında şiirsel müşahedelerini, delillerini vereceğiz. Zira *İbn Battûta* oraya yaptığı yolculuğu esnasında uzun bir süre boyunca orada kalmıştır³⁴.”

سَلَامٌ عَلَىٰ بَعْدَادَ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ
وَحَقٌّ لَهَا مَعْنَى السَّلَامِ الْمَضَاعَفُ
فَوَاللَّهِ مَا فَارَقْتُهَا عَنْ قَلْبِي لَهَا
وَإِنِّي بِشَطْطِي جَانِبِيهَا لَعَارِفُ

Her yerden “Bağdat’a“ selâm olsun

O selamın manasını fazlasıyla hak etmiştir

Vallâhî bir an bile olsun ondan ayrılmadım

Gerçekten iki tarafındaki nehirleri-de bilirim³⁵.

²⁸ Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 19.

²⁹ Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰ Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 19.

³¹ Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 20.

³² Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 20.

³³ Taha Er-Ravi, *a.g.e.*, s. 20.

³⁴ İbn Battûta, 1987, *Rihlet-ü İbn Battûta*, 1. Baskı, C. I, “*Dâru’l Ülum*”, Beyrut, s. 77.

³⁵ İbn Battûta, *a.g.e.*, s. 75.

Bu beyitler arasında, şairin Bağdat'a olan aşkı, tutkunluk ve meftûnluk hallerinin en yüksek düzeyinde ona âşık, tutkun, meftun olmasına rağmen, onu bu şehirden ayrılmaya sevk eden asi, serkeş ve ağır şartlarla karşı karşıya geldiği, aynı zamanda, onu oradan göç etmeye neden olan şartların ağırlığına rağmen oraya vefalı kaldığını ancak aşkı, sevgisi büyük olan aşığın gurbetinin vecd, sevgi olduğunu ve bunun da uzaklığa ve yakınlığa rağmen şiddetinden daha büyük olduğu görünüyor. Ayrıca şundan eminim ki, şair, psikolojik hâlin cevherini yakalamış ve buda onu içindeki hissettiği duyguları en mükemmel bir tarzda ifade etmeye sevk etmiştir.

İbn Züreyk el-Bağdadî, oraya gidenlerin ve nimetlerinin himayesinde, gölgesinde kalan herhangi birinin zihninde, şanı, şöhreti, zikri kalan bu güzel, harika şehirden ayrılan kimsenin üzüntüleri için başka bir meşhur allâmedir. Burada, ayrılığı sırasında hayatında Bağdat hakkında bir kasideden başka bir şey yazmayan *İbn Züreyk*'i anmamız yeterlidir. Başka eser yazmadığından dolayı “tek eser” şairlerinden kabul edildi. Bu şairler de bir eserden başka bir şey yazmayan yahut tek bir kaside ile meşhur olanlardır. Hatta bu şairin hayatını, siretini konu alan, takip eden pek çok merci ve kaynak, *İbn Züreyk*'in kasidesini inceleyen kimsenin onun ifade etme inceliğini, duygunun, hissin içtenliğini, tecrübenin sıcak yahut hararetini kolay bir şekilde ve çabucak ortaya çıkaramayacağı üzerinde fikir birliği etmiştir. Bu da şairin asaletinden kaynaklanıyor. Bununla şair, tek bir kaside ile tüm Arap şiir hâfızasında kalma faziletini hak etmiştir. Her hâlükârda bu kaside, en üstün bir kaynak ve şairin sevgilisi Bağdat'a olan sevgisini ifade etmede en üstün olması vasfıyla önümüzde bir emsal, bir örnek olarak kalacaktır³⁶.

لا تَعَذِّلِيهِ فَإِنَّ الْعَدْلَ يُورِغُهُ قَدْ قَلَّتِ حَقًّا وَلَكِنْ لَيْسَ يَسْمَعُهُ
جَاوَزَتْ فِي لَوْمِهِ حَدًّا أَضَرَّ بِهِ مِنْ حَيْثُ قَدَرْتُ أَنْ النَّصْحَ يَنْفَعُهُ
فَاسْتَعْمَلِي الرَّفْقَ فِي تَأْنِيْبِهِ بَدَلًا مِنْ عَذْلِهِ فَهُوَ مُضْنَى الْقَلْبِ مُوجَعُهُ
يَكْفِيهِ مِنْ لَوْعَةِ النَّشْتِيبِ أَنْ لَهُ مِنْ النَّوَى كُلِّ يَوْمٍ مَا يُرْوَعُهُ

³⁶ Nacî, İ., 2013, “İbn Züreyk el-Bağdadî”, *Hayat Dergisi*, S. 6551, s. 17(15-19).

Onu azletme, ki bu ona acı veriyor
Söylediğin doğrudur ancak o bunu duymuyor
Onu kınamada abartıyorsun, ki bu ona zarar veriyor,
Sanıyorsun, halbuki bu kınama ona fayda veriyor
Azledeceğine ona siteminde nâzik davran
Zâten o her gün acı çekiyor
Yetsin ona bu gurbet acısı
Zâten bu gurbetten her gün acı çeker³⁷.

Bundan dolayı, şairin bu kasidesinde aidiyet, nesep ve gurbet gibi konuları şiirsel bir metotla kendisine has-olan bir anlatımı bize tasvir etmede ehil olduğunu görüyoruz.

Bu kasidenin yukarıdaki beyitleri ve aşağıdaki beyitleri mükemmel bir üslupla şairin hâlini, durumunu arz ediyor:

إِسْتَوْدِعُ اللَّهَ فِي بَغْدَادَ لِي قَمَرًا
بِالكَرْخِ مِنْ فَلَكِ الْأَزْرَارِ مَطْلَعُهُ
صَفْوَةَ الْحَيَاةِ وَأَتَى لَا أُوَدِّعُهُ
وَدَّعْتُهُ وَبُوَدِّي لَوْ يُودِّعُنِي

Bağdat'ta Allah bana bir ay emanet etti
Kerh'te de yıldızın doğduğu yeri
Ona veda ettim ama sevgimle bana veda ettirseydi
Hayat, ben ona veda etmeyecektim³⁸.

Öyleyse durum nasıl böyle olmasın ki, uzak diyorlar Bağdat diyarındır; geçmiş zaman da Bağdat zamanıdır. Durum nasıl böyle olmasın ki, Dicle'nin suyunu içen her kimse ve Irak'ın hurmalığında gölgelenen her kimse onun suyuna ve onun

³⁷ Nacî, *a.g.e.*, s. 17.

³⁸ Nacî, *a.g.e.*, s. 17.

ağacına vefalı olmuştur. Zaten *Ebu'l- 'Alâ el-Ma'arrî* bir keresinde şöyle dememiş miydi:

شَرِبْنَا مَاءَ بَجْلَةَ خَيْرَ مَاءٍ

وَزُرْنَا أَشْرَفَ الشَّجَرِ النَّخِيلَا

Suyun en hayırlısı olan Dicle suyunu içtik

Ağacında en şerefli olan hurma ağacını ziyaret ettik³⁹.

1.3.2. Fars Edebiyatında Bağdat

İran edebiyatının edebiyatımıza olan etkisi ve katkısı elbette çoktur. Özellikle bu konuda Hüseyin Daniş'in kaleme aldığı “*Serâmedan-i Suhen*” ile “*Talîm-i Lisan-ı Fârisî*” önemli eserlerin başında gelmektedir. Çalışmanın bu kısmında İran edebiyatında yer alan ve Bağdat üzerine kaleme alınmış şiirler ve şairler ele alınacaktır⁴⁰. *Sa'dî Şîrâzî, Enverî, Hakanî, Sadî, Gulam Huseyn-i Kâşif, Firdevsî, Hâkânî, Nizâmî, Hâfız ve Emsâli Furs* bu şairlerden bazılarıdır. Edebiyatımızda da *Cenab Şehabettin, Rızâ Tevfik Bey, Mu'allim Feyzî Efendi, Mevlana Celâleddin-i Rûmî, Feridüddin Attar* gibi şairle yazarlar ve din adamları İran edebiyatından etkilenmişlerdir.

İran edebiyatının en tanınmış simalarından biri olan *Sa'dî Şîrâzî* hayatının büyük bir kısmını seyahatle geçirmiş; *Irak, Suriye, Anadolu, Mısır, Hindistan, Fas, Azerbaycan, Belh, Gazne, Pencap ve Somenat* gibi ülke ve şehirleri gezmiştir. Fars edebiyatının en büyük üstadlarından ve kültür tarihinin en önemli simalarındandır. *Sa'dî*, Türk kültür ve edebiyat alanında da önemli bir yere sahiptir. *Sa'dî Şîrâzî* Bağdat ile ilgili olarak meşhur Bağdat mersiyesini yazmıştır. Mersiyede Moğolların İslâm dünyasını istilasını, Bağdat'ı istilasını, Moğolların Bağdat'ı tarihte unutulmayacak acı, ıstırap içinde bıraktığını ve masum insanların kanlarını günlerce

³⁹ Ahmed Teymur Paşa, 2012, *Ebu'l- 'Alâ el-Me'arrî*, Hindavi Eğitim ve Kültür Kurumu, Kahire, s. 27(26-29).

⁴⁰ Anıl, A., 2006. *Edebiyyât-I Umûmiyye Mecmûasındaki Dil Ve Edebiyat Yazıları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s. 78: ayrıntılı bilgi için Bkz. Süleymân Nazîf, “İran Edebiyatının Edebiyatımıza Te'siri (nr.51-20)”, 1918. *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, C. 3, nr. 51 – 20, 6, Rebî-ül-Evvel 1336 / 19 Kânûn-ı Sâni 1918, s. 401 – 404.

akıttığını anlatmıştır. Lirik bir dille anlattığı Belki Bağdat'ın düşüşü, Arap hegemonyasının yıkılışını getiren hazin bir sonuç olmuş oldu⁴¹.

حبست بجفني المدامع لا تجري

فلما طغى الماء استطال على السكر⁴²

Gözyaşlarımı gözlerimde hapsettim akmasın diye; fakat gözyaşım taşınca sarhoşluğa kadar uzadı.

Bağdat'tan (esen) saba rüzgârının, oranın viraneye dönüşünden sonra kabrimin üzerinden geçmesini ne kadar da arzulamıştım.

لزمت اصطبارة حيث كنت مفارقا

وهذا فراق لا يعالج بالصبر⁴³

Ayrı kaldığımdan beri sabra sarıldım, fakat bu sabırla tedavi edilecek bir ayrılık değil ki.

Bana (Bağdat'ı) muhasara altına aldıkları günkü cereyan eden (olayları) soruyorsun; (ne var ki) bu olaylar sayıyla ifade edilecek türden değildir.

Hem tarihi olması hem toplumsal olaylara değinmesi bakımından bu eser önemli bir yere sahiptir. Bağdat hakkında yazılan en geniş ve kapsamlı eserlerden birisidir. Bu eserden birkaç örnek daha verecek olursak⁴⁴:

عليهم سلام الله في كلّ ليل

فلا تحسبن الله مُخلفٍ وعده

Allah, şehitler için vaat ettiği “onlar için onur yurdu ve müjdeler vardır” buyruğundan döneceğini sakın sanma.

Allah'ın selamı (rahmeti ve bereketi), tan yeri ağarınca kadar Zevrâ (Bağdat)'nın şehitlerinin üzerine olsun.

⁴¹ Ünal, Ö., Çevrimiçi. *Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi*, Erişim Tarihi: 19.11.2016, <http://www.farsdili.org/node/91>.

⁴² Ünal, *a.g.e.*, çevrimiçi.

⁴³ Ünal, *a.g.e.*, çevrimiçi.

⁴⁴ Ünal, *a.g.e.*, çevrimiçi.

لقد كان فكري قبل ذلك مائزًا

و بين يدي صرف الزمان و حكمه

Bundan (Bağdat'ın düşüşünden) önce fikrim iyiyi kötüden seçebiliyordu; öyle olaylar cereyan etti ki artık daha kafam almaz oldu.

(Çünkü) zamanın musibeti ve hükmünün gücü karşısında, zekâ ve tecrübenin eli kolu bağlı kalmıştı.

كأن شياطين القيود تفلتت

نعوذ بعفو الله من نار فتنه

Ülkenin bir ucundan diğer bir ucuna kadar sıçrayan fitne ateşinden Allah'ın affına sığınırız.

Sanki şeytanların bağları çözülmüş, Bağdat yöresine casuslar sızmış.

ر عي الله إنسانا تيقظ بعدهم

إذا كان للإنسان عند خطوبه

Onlardan (Bağdat'ı istila edenlerden kurtulduktan) sonra uyanan insanları Allah muhafaza etsin; çünkü Zeyd'in başına gelen bir musibet, Amr'ın hayatına da engeldir.

İnsanın, tehlikelerle serveti yok olursa fakirlik saltanatına müjdelers olsun (yeter ki onurunu yok etmesin).

Irâk u fârs girifti ki be şî'r-i hoş Hâfız

Biyâ ki novbet-i bağdâd u vakt-i tebrîz est

Hafız, güzel şiiirleriyle Irak'ı, Fars'ı fethettin, Haydi bakalım; şimdi de Bağdat ile Tebriz'e sıra geldi.

Masallarda anlatılan Bağdat uçan halıların olduğu, büyülü ve ma'mur bir kenttir. Halk hikâyelerinde, şatafatın ve eğlencenin sembolü olarak en çok adı geçen şehirlerden birisidir. Dünya ünlü *Binbir Gece Masalları* adlı eserde yer alan hikâyelerin çekirdeğini eski bir Fars (İran) kitabı olan *Hazâr Afsâna* (Bin Efsane) oluşturmaktadır. Eserin Arapça uyarlaması diyebileceğimiz *Binbir Gece*

Masalların'da Bağdat'a sıklıkla rastlanmakta, gâh Alaaddin Bağdat semalarında uçan halısı ile gezinirken gâh *Kırk Haramiler*'in gizli ininden dönen *Ali Baba* Bağdat sokaklarında eşeğine yüklediği altınları taşır⁴⁵.

Fars nazım ve nesrinin *Sâmânîler* aracılığıyla büyük bir revaç bulmasının bir nedeni de İranlıların edebi bağımsızlık düşüncesini takip etmeleri ve *Yakûb-i Leys*'in bu alanda sahip olduğu bu görüşün süreklilik bulmasıydı. Bir başka sebep de *Sâmânîlerin* başkenti olan Buhârâ'nın halifelerin egemenliği altında olan Bağdat'ın sahip olduğu makam ve düzeni elde etmeğe çalışmalarıydı. Herhalde aşağıdaki beyitlere benzer şiirlerin söylenmesine neden olan da bu düşünceydi:

Bugün herhalde Bağdat Buhârâ'dır,

Horâsân emiri neredeyse zafer oradadır.

“Horâsân Emiri” kavramının *Sâmânî* sultanlarının resmî unvanları olduğunu anlaşılmaktadır⁴⁶.

15. ve 16. asırda Fars Edebiyatı'nın Klasik Türk Edebiyat'ı üzerinde kuvvetli etkileri olmuştur. Bu etkiler resmî nitelikli yazılarda da kendini göstermesine rağmen edebî eserlerde daha çok görülmektedir. Özellikle Firdevsî'nin *Şeh-nâmesi*'nin etkileri hem edebî hem tarih yazıcılığı açısından dikkat çekicidir⁴⁷. İran şahı Kâvus'un Berberistana ve Mısır'a seferi, Efrasiyab'ın Kâvus'un tahtına oturması ve aralarındaki mektuplaşmalar gibi unsurları içeren *Şehname* adlı eserinde Bağdat ve çevresinde yaşanan olayları anlatır, Bağdat'ın ismini sık sık zikreder⁴⁸.

Türkler hiç bir yerde Arap ve İran medeniyetine tamamen tabi olmuş değillerdir ancak yer yer saraylarda Arap Dili ve Fars Dili edebi kaygısı az olsa da kullanılmıştır. Sultan Mahmud'a ithafen Arapça yazılan *Târîh-i Utbî'nin*⁴⁹ verdiği

⁴⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/Binbir_Gece_Masallar%C4%B1

⁴⁶ Anonim, 2016. *Fars Dili Ve Edebiyatının Genel Durumu*, Erişim Tarihi: 20.11.2016: <http://www.irankulturevi.com/lang-tr-FARSDLVEEEDBYATININGENELDURUMU.cgi>

⁴⁷ Ateş, A. (1954), *Şeh-nâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında*, Türk Tarih Kurumu-Belleten, XVIII, LXX, s. 159-168.

⁴⁸ Anbarcıoğlu, M., 1981. *Şeh-nâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk*, Doğu Dilleri, II, IV, s. 7.

⁴⁹ *Târîh-i Yemînî*, müellifin vefatı: Hicrî 427, Miladî 1035.

bilgilere göre Farsça, Sultan Mahmud zamanında Vezir Ebu'l- Abbâs Fazl-ı İsfârâyîni⁵⁰ tarafından divanda kullanılmıştır⁵¹.

Benzeri bir durum, yani Arapça ile Farsçanın dönüşümlü kullanılması örneği Büyük Selçukluların sarayında da vuku bulmuştur. Tuğrul Beyin veziri *Ebû Nasr-ı Kundurî*⁵² zamanında Risâlet divanı Farsçaya döndürüldüyse de sonrasında Alp Arslan ve Melik Şah'ın 30 yıl vezirliğini yapan Nizâmülmülk⁵³, divan dilini tekrar Arapçaya çevirdi⁵⁴.

Farsça bu bölgelerdeki Türk devletlerinden Gazneli sarayında 17 yıl, Selçuklu sarayında 7 yıl kadar divan işlerinde Arapçanın yerini almıştır. İran sahasında Arapçanın yönetimdeki varlığının Moğollar zamanına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Hânleri bunu şöyle ifade etmektedir: “*Moğol istilasından ve özellikle Bağdat halifeliğinin sona ermesinden sonra da artık Arap dilinin idarî teşkilatta kullanılmasına bir neden ve gereklilik kalmadı*⁵⁵.” Moğol istilası 1220 yılı civarında başlamış, Bağdat ise 1258 yılında tahrip edilerek Abbasî hilafeti yıkılmıştır⁵⁶.

Aynı durumun, Anadolu Selçuklularında XIII. yüzyılda yaşandığı kaynaklarda yer almaktadır. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un *Müsâmeratü'l-ahbâr* adlı eserinde yazdığına göre Sâhib Fahreddîn Ali'nin zamanında divan dili vezirin idrak ve istidadına uygun olarak mütalaasından bir şey kaçmaması için Arapçadan Farsçaya çevrildi⁵⁷. 657/1259 yılından sonra gerçekleşen bu değişiklik Konya'da Karamanoğlu Mehmed Bey'in ünlü fermanının ilanına, 15 Mayıs 1277 gününe kadar devam etmiştir. Bu süreçler içerisinde gerek tarihi gerekse edebi olarak Bağdat birçok kaynakta kendisine yer edinmiştir.

⁵⁰ 404/1013- 1014; Hicrî 401'e kadar 17 yıl vezirlikte bulundu.

⁵¹ Karaismailoğlu, A., 2013. “Tarih Boyunca Türkler Ve Farsça; Modern Yaklaşımlara Bir Eleştiri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, (Ocak 2013), s. 9(6-15).

⁵² vezirliği 448-455/1056-1063; vezirliği 7 yıl.

⁵³ vezirliği 455-485/ 1063-1092.

⁵⁴ Bahâr, *Melikü's-şu'arâ* (1349 hş.), Sebkinâsî, I-III, Tahran, I, s. 169.

⁵⁵ Hânlerî, Pervîz Nâtel (1366 hş.), *Târîh-i zebân-i Fârsî*, I-III, Tahran, C. I, s. 313.

⁵⁶ Karaismailoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁷ Levend, A.S. 1972. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 6, ayrıntılı bilgi için bkz. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud (1999), *Müsâmeratü'l-ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara (İlk baskı 1944).

IV. (X.) yüzyıl Arap edebiyatında özellikle tarih ve coğrafya alanında önemli gelişmelerin yaşanmasının etkenlerinden biri III. (IX.) yüzyıldan itibaren tarih yazımına konu olan Şuûbiyye hareketidir. Başta Fars olmak üzere Arap olmayan kültürlerle ait rivayetler tarih kitaplarında belirgin şekilde yer almaya başladı. Bağdat ekolüne mensup, genel tarih yazıcılığının İran'daki temsilcilerinden *Hamza el-İsfahânî*'nin çalışmalarında olduğu gibi tarihi eserlerde İran ve Türk tarihiyle ilgili bilgilere daha yoğun biçimde yer verildi. Bu noktada direkt Bağdat konuları ele alınmasa dahi Bağdat şehrinin merkeziliği bu gelişmelere dolaylı olarak katkıda bulunmuştur⁵⁸.

1.3.3. Osmanlı Edebiyatında Bağdat

Türk masallarına uçan halıların olduğu, büyü ve mamur bir kent olarak giren Bağdat, Türk edebiyatında da şatafat ve eğlence ile birlikte hatırlanır. Şehir, klasik edebiyata *insanları* (halkın servet sahibi olmaları, tüccar olmaları, haramileri, gayûraları), *yiyecekleri* (kahve, hurma), *değerli kumaşları* (puşu, Bağdadî akmişe), *tarihi* (ilim ve kültür merkezi olması, sık sık talan edilmesi), *coğrafyası* (Dicle ve Fırat 'ın birleştiği yerde olması, verimli toprakları, bahçeleri, uzaklığı, türbeleri) ve bunlara ait çeşitli vasıfları ile girer.

Şehir için kullanılan *Buğdân*, *Medînetü Ebû Ca'fer*, *Medînetü'l-Mansûr*, *Medînetü'l-hulefâ* ve *ez-Zevrâ* gibi diğer adları Arap edebiyatında görülmekle birlikte Türk edebiyatında bunların örneklerine rastlanılamamaktadır.

Cennet'le birlikte tahayyül edilmesi, Klasik Türk Edebiyatında da öne çıkarılır. Bu teşbihe bağlı olarak daha çok *Dârü's-Selâm*, *Medînetü's-Selâm* ve *Behişt-âbâd* gibi isimleriyle anıldığı görülmektedir⁵⁹:

Buk'a-i Bağdâdun itmiş vasfını Dârü's-Selâm

Kim ana teslîm ü tahsîn ide her kişver ki var -Fuzûlî

...

Fuzûlî ister isen izdiyâd-ı rütbe-i fazl

Diyâr-ı Rûm gözet terk-i hâk-i Bağdâd et

⁵⁸ Fayda, M., 2013. "Tarih", **TDVİA**, Tarih Maddesi, İstanbul, C. 40, s. 36.

⁵⁹ Akyüz, K. vd. 1958. *Fuzûlî-Türkçe Divân*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 45'den aktaran: Yeniterzi, E., 2010. "Klasik Türk Şiirinde Ülke Ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 15, s. 306.

Cennet benzetmesi yanında “Bağdat” kelime etimolojisi bakımından da anlamlandırılır. Yapısından hareketle *bâğ-dâd* yani *Allah vergisi, lütfedilmiş bahçe* anlamına geldiği öne sürülmektedir. Birçok şair *dâd* kelimesinin *adalet* manasından yola çıkarak da şehre işaret eder⁶⁰:

Bağdâdnı kim vîrân kılabilür

Ol yine bu vîrânı bâğ dâd kılur - Kadı Burhâneddin

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi velilerin türbesini barındırdığı ve uzaktan gelirken önce bu türbelerin görülmesi sebebiyle şehre verilen bir diğer isim de *Burc-ı Evliyâ*⁶¹ olur; bu ad Fuzûlî'nin; *Geldi burc-ı evliyâyâ pâdişâh-ı nâm-dâr* mısrasıyla tescil edilmiştir.⁶²

Evliyâ burcı dimiş zîrâ ki hâk-i eşrefi

Buk'a buk'a evliyâullâha olmuşdur mezâr - Fuzûlî

Şehir, Dicle kıyısında, Dicle ile Fırat'ın birbirine en yakın olduğu verimli topraklar üzerinde kurulduğundan Dicle veya Dicle ve Fırat'ın birleştiği yer olan Şatt'la birlikte zikredilmektedir⁶³:

Her dem akıd eşküni yârün ruhu Bağdâdına

Ey gözüüm çünkim nişân-ı Dicle-i Bağdâdsın -Ahmed Paşa

Harun er-Reşit zamanında Abbasîlerin merkezi, dolayısıyla İslâm âleminin hilâfet merkezi ve başkenti olmuştur⁶⁴:

Hilâfet tahtının sultânı mutlak

Ki adlinden cihân olmuşdı Bağdâd - Ahmed-i Dâ'î

Bu özelliğiyle şehir uzunca zaman önemli bir ticaret, kültür ve ilim merkezi olarak kabul edilmiştir⁶⁵:

⁶⁰ Ergin, M., 1980. *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 528.

⁶¹ Yeniterzi, E., 2003. “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, Konya, s. 306.

⁶² Akyüz, vd. *a.g.e.*, 45'den aktaran: Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 307.

⁶³ Tarlan, A.N. 1966. *Ahmet Paşa Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 352.

⁶⁴ Özmen, M., 2001. *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı* (Metin- Gramer-Tıpkı Basım), C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 74.

Revâdur Evliyâ Burcu dimek ol buk'a-i pâke

Ki her allâmeye menzîlgeh ü her ilme mazhardur -Fuzûlî

Binbir Gece masallarını hatırlatan bir zenginliğin ve eğlencenin sembolü olarak anıldığı örnekleri sık sık görülmektedir⁶⁶:

Ey Behiştî geldi gönlün şehrinin yapıdı hayâl

Büyük ve zengin bir merkez olduğu için Bağdat'ta hırsız çoktur⁶⁷:

Ser-i kuyunda bilür gamzelerünle hâlüm

Şu ki Bağdâda vara tuş ola ayyârlara - Necâtî

Öne çıkarıldığı bu örneklerin dışında bir diğer kavramı vurgulamak için Bağdat'ın kullanıldığı da olur. Kâdirî tarikatı şeyhlerinin çuhadan yapılmış başlıklarının “*Bağdat gülü*” olarak adlandırılması bunun örneklerindedir⁶⁸.

Bağdat'ın geneline işaret eden bu beyitler dışında ona ait bazı unsurların kullanımını da görülmektedir. Şehir kumaşları, poşusu; “*hustavî*” hurması ile bu meşhur olup bu unsurları ile hatırlatılır⁶⁹.

Divan Edebiyatında karşılıklı şiir yazan şairlerin de Bağdat'ı sıkça kullandığı görülmektedir.

Urfî ve Nef'î, birbirlerine şiirlerinde yer verirken aynı zamanda Bağdat'a da şöyle yer vermektedir⁷⁰:

Âb-ı rûy-ı şu'âra Şer'î-i Bağdâdî kim

Münhasırdır ana Urfî gibi îcâd-ı suhan

Cûy-ı ma'nâ iki şakk olmuş akar sahnından

Yaraşır dersem eğer tab'ına Bağdâd-ı suhan –Nef'î

⁶⁵ Akyüz, vd. *a.g.e.*, 72'den aktaran: Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 307.

⁶⁶ Aydemir, Y., 2000. *Behiştî Divanı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanın Tenkidli Metni*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 410.

⁶⁷ Tarlan, 1997. *a.g.e.*, s. 429.

⁶⁸ Mermer, A., 1991. *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nun Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s. 134.

⁶⁹ Dağlı, ve Kahraman, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁰ Şentürk, A.A., 1999. *Osmanlı Şiir Antolojisi*, Yky Yayınları, İstanbul, s. 81.

Fuzûlî, oğlu Fazlî, Ruhî, Ahdî, Zihnî gibi şairler Bağdat'ın yetiştirdiği şairlerden bazılarıdır. *Farâbî* (ö.339/950), *İbni Sina* (ö.428/1037), *Birûnî* (ö.443/1051), *Gazalî* (ö.505/111), *Câhiz* (ö.255/860), *Taberî* (ö.1033/1624) gibi âlimler de burada yetişirler. *Ahmet Hâşim* (ö. 1933) de Bağdat doğumludur.

Sufiyâne cezbenin son haddine vararak *ene'l-Hakk* diyen *Mansur*'un dara çekildiği yer de aynı topraktır. *Abdulkadir-i Geylânî* (ö. 561/1165-66) ve *Seyyid Ahmed Rifâî* (ö. 578/1182) gibi tarikatları bütün İslâm dünyasını sarmış büyük veliler de bu çevrelerde yetişmiştir. *Mâruf-ı Kerhî* (ö. 200/815-16 [?]) ve *Cüneyd-i Bağdadî* (ö. 297/909) gibi evliyanın isimlerinde bile Bağdat'ın damgası vardır⁷¹:

Tarihte, Medinetüsselâm, Dârülhilâfe, Burc-ı Evliyâ, Zevrâ gibi birçok isimle anılan, İslâm medeniyetinin önemli başkentlerinden biri olan Bağdat, sahip olduğu isimlerden belki de daha fazla defa istilâ ve uğradığı yıkımlarla da anılmaktadır. Barış ve selâmet kenti olarak anılsa da birçok kez kanlı olaylara sahne olmuştur. 1258'de Moğol istilası ile *Hülâgû Han* tarafından yakılıp yıkılmış olması, Osmanlı şairleri tarafından telmih edilerek şöyle hatırlatılır⁷²:

Bir Moğol-Çîn yüzlü kâfir gönlümün

Bağdâdını Yakdı yıkdı cevr ile âlân u tâlân eyledi- Hayâlî

Bağdat'ın İslâm tarihinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Muhteşem, parlak ve büyüleyici bir tarihe sahip olan şehir, son yüzyılda yeniden bir istilaya uğrak Amerika'nın İrağa girmesi ile yeni bir yıkımdan daha kurtulamamıştır⁷³.

Rûhî, Bağdat'ın güzellerini; güzel söz söylemeleri, şuh ve vefalı olmaları yönüyle birçok defa Bağdat'ı över⁷⁴:

Nice Bağdâdı ögüp yürimesünler şu'arâ

Kim ola hūbları biri birinden a'lâ

*

⁷¹ Banarlı, *a.g.e.*, s. 527.

⁷² Tarlan, A.N., 1997. *Necati Beg Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 53'den aktaran: Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 307.

⁷³ Kaplan, M., 2008, *Bağdat'a Beyitler*, e-tarihi: 03.09.2016, <http://www.ihvanforum.org/archive/index.php/t-50937.html>

⁷⁴ Buyruk, İ. E., 2015. *Bağdath Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, s. 29.

Bir vilâyet hanı Bağdâd gibi kim güzeli

Hem suhan-dân ola hem şûh ola hem ehl-i vefâ

Bağdat'ın edebiyat içerisinde kendi kavramlarını türetmesi şehrin öneminin bir göstergesidir. Sevgili, çiçek, bereket, kahve, puşi, hurma, kumaşlar, zenginlik, haramiler, ayyarlar, tüccarlar ve ticaret merkezi olmak, sık sık talana uğramak, Dicle ve Fırat 'ın birleştiği yerde olmak gibi pekçok olumlu kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Ancak şehrin olumsuz bir niteliğinin *Gayûr-ı Bağdad* tabiri şeklinde edebiyatta kullanımlarına da rastlanmaktadır. Bağdat ile beraber edebiyat lügatına giren bazı kavramları şu şekilde maddelemek mümkündür:

1.Bağdat Puşusu: “Tanzimat'tan evvel Osmanlı; zeki, güzel, kahraman, cesur, sözünü çekmez, gözünü kırpmaz ve iyi ata binen kimselere denirdi ki bu da Türk demekti.

Bir abâ-pûş u yavuz atlı vü Bağdat pûşili

Alevi-kiş ü derviş-dil ü Osmanlı güzel

...

Şeyh Galip, beyitiyle tasvir ettiği Osmanlı güzellerinin daha yüz elli sene evvel bile abâ giydiklerini, yavuz ata bindiklerini, Bağdat'ın ipekli puşusunu başlarına sardıklarını, sonra Alevî mezhebinde yani namuslarına mukayyet ve derviş gönüllü, yani kanaatli olduklarını göstermektedir⁷⁵.

2.Bağdat gülü: “Şeyhler tarafından giyilen işlemeli tacın tepesine ufak kıtada dikilen çuhadan dairevi parçanın adıydı. İç içe üç daireden tereküp ediyordu. Alelumum güller bir daire on sekize taksim edilmek ve altışar altışar ipekle birbirine vasl olmak suretiyle dikilirdi. Bağdat gülünün kenarı şiraze tarzında örme yapılırdı. Renk mevzu bahis olmamakla beraber en ziyade yeşil üzerine beyaz ibrişimle işlenirdi⁷⁶.”

⁷⁵ Onay, A.T., 1992. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türk Diyanet Yayınları, Ankara, s. 325.

⁷⁶ Pakalın, M.Z., 1993. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, MEB Yayınları, Ankara, s. 146.

3. *Bağdat Kağıdı*: “Bir zamanlar Bağdat’ta yapılmış olan kağıtlara verilen addı. Semerkant kâğıtları örnek olduktan sonra Bağdat’ta çok iyi kâğıtlar yapılmış ve yüzlerce yıl şöhretini muhafaza etmiştir. H.656’da Moğolların istilası üzerine kağıtçılık Tebriz, Şam, Mısır taraflarına göçmüştür. Bağdat kağıdı çok kullanılmıştır⁷⁷.”

4. *Bağdat Köşkü*: “Topkapı Sarayında Türk mimari ve sanatının en güzel örneklerinden birinin adıdır. 4.Murad zamanında Bağdat’ın alınması hatırası olarak yapılmıştı. Yanında “*Revan Köşkü*” de vardır ki, bu da Revan fethinin hatırasıdır. Her iki köşkün pek mühim kütüphaneleri vardır. Bağdat köşkünün kubbesinde ceylan derisi üzerine nakışlar yapılmıştır. Bu köşkler 16. asrın sendecilik, boyacılık ve nakkaşlık işlerinde Türk sanatının derecesini gösterir⁷⁸.”

5. *Kalem-i vasıta*: “Vâsıt, Bağdat’la Basra arasında bir şehirdir. Bağdat canibinden gelen kalem (eski kamış kalem) o diyarda hasıl olur, onun için *kalem-i vâsıtî* derler⁷⁹:

Bir iki safha-yı hem-reng-i rûy-ı Necef edicek

Elimdeki kalem-i vâsıtîye geldi kelâl - Nedim

Bir iki kısmı Necef (Halife Ali’nin mezarı olan yer)’in yüzüyle aynı renkte yapacak olan kalemime yorgunluk geldi.

Sensin ol vâsıtî-i vâsıtâ-i ilm ü hüner

Kangı elde yeriniz olsa eğer cilve-nüma - Kastamonulu Sadrî

6. *Dârü’s-Selâm*: Bağdat pek çok Müslüman ulusunun yaşadığı ve öldüğü, önemli isimlerin gömülü olduğu kutsal bir kent olarak da kabul edilmiştir. İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi pek çok İslâm âlimi ve büyüğünün mezarının olduğu bu kent daima mamur bir kent olarak karşımıza çıkar.

Revâdur Evliyâ Burcu dimek ol buk’a-i pâke

Ki her allâmeye menzilgeh ü her ilme mazhardur -Fuzûlî

⁷⁷ Pakalın, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁸ Pakalın, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁹ Onay, *a.g.e.*, s. 236.

Bağdat cennete benzeyen bahçeleri, toprağında yatan evliyalari, verimli toprakları, Dicle ve Fırat'ın birleştiği noktada kurulmuş olması," her ilme ve her allameye menzil yeri ve mazhar olması Harun er-Reşit'in, Abbasilerin, başkenti hilafet merkezi ve makamı olmak ile anılan bir şehirdir.

Hilâfet tahtının sultânı mutlak

Ki adlinden cihân olmuşdı Bağdâd – Ahmed-i Dâ'î

Bağdat kahvesi, puşisi, hurması, kumaşları, zenginliği, haramileri, ayyarları ve tüccarların ve ticaretin merkezi olması, sık sık talana uğraması, Dicle ve Fırat'ın birleştiği yerde olması, *Gayur- Bağdad* gibi kerhanecileri ve deyyusları ile de meşhurdur⁸⁰.

Döndü yaşım Kâbe yolundan kapına Dicle-veş

Dostum mâ'zur tut yanlış döner Bağdad'dan - Ahmet Paşa

Kûyun yolında döne döne akdı gözyaşı

Seyl-âb-ı dîde Dicle-i Bağdad olup gider - Bâkî

Ey sevgili, gözyaşım senin mahallene döne döne aktı, gözyaşı selim, Dicle gibi akıp gitmektedir:

Atun oynağı olursa n'ola iklim-i Acem

Âşıkâ Bağdâd ırag olmaz meseldür bî-gümân - Taşlıcalı Yahyâ

Fuzûli eyledi âheng-i ayşhâne-i Rüm

Esir-i mihnet-i Bağdâd gördüğün gönlüm - Fuzûlî

Ser-i kûyunda biliir gamzelerünle hâlüm

Şu ki Bağdâda vara tuş ola ayyârlara - Necâtî Bey

⁸⁰ Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 203.

Bir Moğol-Çîn yüzlü kâfir gönlümün Bağdâdını

Yakdı yıkdı cevr ile âlân u tâlân eyledi - Hayalî Bey

Ey Behiştî geldi gönlün şehrini yaptı hayâl

Nitekim Bağdâdı ma'mûr eyledi sultân-ı Rûm - Behiştî Ramazan

7. *Gayur-u Bağdat*: Evliyalar kenti olan Bağdat, *Gayur-u Bağdat* veya *Gayur-u Bağdadi* adı ile anılan Bağdatlı *Gayur* ismi ile bilinen adı edebiyata dahi geçmiş olan meşhur bir deyyusu ile de anılır. Eski metinlerde *Gayur-u Bağdadi* kimisi sazende, kimisi rakkase olan birçok cariyeleri olan kerhanesine gelenleri bu tip cariyeleri ile ağırlayan bir deyyus olarak tarihe geçmiştir. Eski devrin metinlerinde *Gayur-u Bağdadi Merd-i Gayur* şeklinde *Gayur-ı Bağdadi*'ye telmih edilecek şekillerde de kullanılır⁸¹.

Buna mukabil “*gayur*” kelimesi “*gayreti olan, gayretli, çok çalışkan*” anlamları ile de metinlerimizde geçer.

İsnâd-ı ta'assub olunur merd-i gayûra

Dinsizlere tevcîh-i reviyet yeni çıktı - Ziya Paşa

Gayretli kişiler taassub veya deyyuslukla suçlanırken dinsizlere özgü derin düşünce yeni çıktı.

Ol pâdişâh-: gayur u dindür.

Diriğ etmedi mümkün olanı - Maarif Nazırı Münif Paşa

Irzına gayreti yok sifle- nihad

Oldu ma'nada Gayur-ı Bağdat - Nuhbe-i Vehbî

Oldular sanki Gayur-ı Bağdat

Kapısında bulunur tabl-ı fesat - Seyyit Vehbî

⁸¹ Kuzucular, Ş., 2013. *Ahmet Paşa Hayatı, Edebiyat/Divan Şiiri ve Şairler*, Erişim Tarihi: 16.07.2016, <http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-siiri-ve-sairler/ahmet-pasa-hayati-ve-edebi-kisiligi-15-yy-998.aspx>

Vehbî'nin “*Kapsında bulunur tabl-ı fesat*” dizesinde geçen *tabl-ı fesat* kelimesinden hareketle eski devirlerde kötü kadınların iş yaptığı evlerin kapılarına kırmızı renkli fenerler astıkları, daha eski devirlerde veya başka yerlerde, o evin bir genelev olduğunu işaret edecek olan bir çeşit flama, bayrak veya davul gibi nesnelere astıkları anlaşılır. Günümüzdeki tabelanın yerine geçen bu işaretlere *tablı fesat* dendiği de ifade edilmiş olur⁸².

Birçok atasözünde de uzaklığından, değerinden ve adalet yönleriyle Bağdat'tan bahsedilmektedir:

- Ana gibi yâr , *Bağdat* gibi diyar olmaz;
- Sora sora/Araya araya *Bağdat* bulunur;
- Balın olsun, tek sinek *Bağdat*'tan gelir/Çanakta balın olsun, arı *Bağdat*'tan gelir;
- Âşık *Bağdat* sorulmaz/irak değil;
- Yanlış hesap *Bağdat*'tan döner.

gibi atasözleri şiirde de ele alınır⁸³:

Atun oynadı olursa n'ola iklim-i Acem

Âşık Bağdâd irag olmaz meseldür bî-gümân - Taşlıcalı Yahyâ

....

Meseldür söylenür yanlış döner Bağdâddan dirler

N'ola kılsa hidâyet bana necm-i re'y-i rahşânı - Nev'î

...

Fırât u dicla âsâ cûşîş-i eşk-i revânınla

O şûhun cennet-i kûyun behîşt-âbâd-ı bağdâd et – Sümbülzade Vehbi Efendi

⁸² Onay, *a.g.e.*, s. 237.

⁸³ Çavuşoğlu, M., 1997. *Yahyâ Bey-Dîvan* (Tenkidli Basım), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 26; Tulum, M., Tanyeri, M.A. 1977. *Nev'î, Dîvan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 140.

Ayrıca “yemek yemek, karnını doyurmak” anlamına gelen *Bağdat’ı mâmur eylemek* deyiminde de geçmektedir (Ayverdi 2006: C.I) Bağdat kelimesine bk. misalli Türkçe sözlük).

I. BÖLÜM

BAĞDAT HAKKINDA ŞİİR YAZAN OSMANLI ŞAİRLERİ (13. YÜZYIL-15. YÜZYIL)

1.1. Kadı Burhâneddin

Kendi adıyla anılan devletin kurucusu, âlim ve şair. 1345 yılında doğmuştur. Gerçek adı Ahmed, dönemin kadısı (Kayseri kadısı) Şemseddin Muhammed'in oğludur. Muhtemelen Hârizm'den göç eden Oğuzlar'ın Salur boyundan bir aileye mensuptur. Adı bilinen bütün aile büyükleri kadıdır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in akrabası olan annesi, Anadolu Selçuklularının nüfuzlu simalarından Celâleddin Mahmud Müstevfi'nin oğlu Abdullah Çelebi'nin kızıdır⁸⁴.

Burhâneddin Ahmed babasının sıkı gözetimi altında küçük yaşta öğrenime başladı; Arapça ve Farsça, lugat, sarf, nahiv, hat, aruz, hesap ve mantık dersleri aldı. Ayrıca spora düşküdü; ata binmek, kılıç kullanmak ve ok atmak gibi faaliyetlerde bulunuyordu. 757 (1356) yılında babasıyla birlikte Dımaşk'a, iki yıl sonra da Kahire'ye gitti. Burada fıkıh, ferâiz, hadis ve tefsir öğrendi. 1364'te Kayseri'ye döndüğünde Eretnaoğlu Mehmed Bey tarafından şehrin kadılığına tayin edildi ve onun kızı ile evlendi. Kadılığı sırasında adaleti uygulama konusunda samimi çaba gösterdi. Vakıf gelirlerine sahip çıktı ve bu yerlerin amaç dışı kullanılmasını önledi⁸⁵.

1365 yılında Eretnaoğlu Mehmed Bey'in kendi emîrlerinden Hacı Şadgeldi, Hacı İbrâhim ve Kılıcarslan tarafından öldürülmesi ülkede büyük karışıklıklara yol açtı. Bu olayda Kadı Burhâneddin de zan altında bulunmakla beraber onun rolü kesin olarak tesbit edilememiştir. Mehmed Bey'in yerine geçirilen on üç yaşındaki oğlu Alâeddin Ali Bey'in kabiliyetsizliği ve zayıf kişiliği sebebiyle kısa sürede devletin otoritesi sarsıldı ve her emîr bir vilâyette kendi başına hareket etmeye başladı. 1375'te Karamanoğlu Alâeddin Bey Kayseri'yi ele geçirdi ve Alâeddin Ali Bey Sivas'a kaçtı. Kadı Burhâneddin önce Kayseri civarındaki çiftliğinde inzivaya çekildiyse de daha sonra bazı devlet adamlarının yardımıyla Kayseri'yi

⁸⁴ Aziz B.Erdeşir-i Esterabadi, 2014. *Bezm ü Rezm*, Çev, Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 52-53.

⁸⁵ Özeydin, A., 2014. *Kadı Burhâneddin*, TDV İslan Ansiklopedisi, Cilt 24, s. 74, Erişim Tarihi: 15.03.2017, <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/c24/c240048.pdf>

Karamanoğulları'ndan geri aldı. Böylece kadılığının yanında askerlik ve siyasetteki yeteneğini de kanıtlamış oldu. Bunun üzerine Alâeddin Ali Bey onu 780 Rebûlevvelinde (Haziran-Temmuz 1378) vezirlik makamına getirdi. Kadı Burhâneddin, vezirliği sırasında beyliği tamamen kendi kontrolü altına almaya çalıştı. Alâeddin Bey bundan rahatsız oldu ve onun nüfuzunu kırmak istedi. Ancak mücadeleyi kazanan Kadı Burhâneddin idarî ve askerî yetkileri de ele geçirdi ve kendisine “melikü'l-ümerâ” unvanı verildi⁸⁶.

Vezirliği sırasında Kadı Burhâneddin halkın durumunu düzeltmek için büyük çaba gösterdi. Alâeddin Ali Bey'in ölümünden (1380) sonra halk meclisi onu ölen hükümdarın küçük yaştaki oğluna nâib tayin etmek istediye de kendisinin çekinmesi üzerine bu görev Türkmen Beyi Kılıcarslan'a verildi. Ancak Kılıcarslan'ın idaresinden memnun olmayanlar Kadı Burhâneddin'i tam yetkiyle devletin başına geçirmeyi düşündüler. Bu sırada Kadı Burhâneddin, Alâeddin Ali Bey'in dul karısıyla evlenen Kılıcarslan'ın kendisine bir suikast hazırlığı içinde olduğunu öğrendi ve erken davranıp onu öldürdü (14 Zilkade 782 / 9 Şubat 1381). Bu olayın ardından toplanan halk meclisi Kadı Burhâneddin'i haklı buldu ve kendisini Alâeddin Ali Bey'in oğluna nâib tayin etti. Kadı Burhâneddin, daha sonra başlıca rakibi olan Amasya hâkimi Hacı Şadgeldi'yi saf dışı bıraktı ve Sivas'ta hükümdarlığını ilân etti (783/1381), adına hutbe okutup para bastırdı; arkasından da Anadolu, Suriye ve Irak'taki sultan ve emîrlere elçiler gönderip saltanatını bildirdi. Böylece Eretnaoğulları Beyliği'ne son veren Kadı Burhâneddin hâkimiyet sahasını genişletmek için Karamanoğulları, Memlükler, Osmanlılar ve bazı beyliklerle savaştı⁸⁷.

Kadı Burhâneddin, Akkoyunlu Hükümdarı Karayülük Osman Bey'le yaptığı savaşta esir düştü. Karayülük Osman Bey yanında Kadı Burhâneddin olduğu halde Sivas önlerine geldi ve şehrin teslim edilmesini istedi; ancak halk buna yanaşmadı. Bunun üzerine Kadı Burhâneddin, serbest bırakılması durumunda Kayseri ve civarını Akkoyunlular'a bırakabileceğini söyledi. Ancak Karayülük bu teklifi kabul etmedi

⁸⁶ Apaydın, Y., 1995. *Kadı Burhâneddin'in Tercihu't-Tavzih Adlı Eseri, Eciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 1995, s. 33(s. 33- 45).

⁸⁷ Kaya, A., 2015. *XI-XIII. Yüzyıllar Arası Kayseri ve Çevresine Genel Bir Bakış, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, s. 6-7(ss. 1-13), Erişim Tarihi: 15.03.2017, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/149889>

ve Sivas surlarının önünde onun başını kestirdi (muhtemelen Zilkade 800 / Temmuz 1398). Kabrinin nerede olduğu hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakta, ancak Sivas'taki Kadı Burhâneddin Türbesi denilen yere gömüldüğü sanılmaktadır. Sivas halkı tarafından hâlâ ziyaret edilen türbe bugün harap durumdadır ve mezar taşları Gökmedrese'de muhafaza edilmektedir⁸⁸.

Nâibliği dışında on yedi yıl hüküm süren Kadı Burhâneddin, Timur'un kendisinden çekindiği devrin önemli hükümdarlarından biridir. Kaynaklar onu sağlam karakterli, yetenekli, âlim, âdil, zeki, ilim adamlarını himaye eden, aynı zamanda iyi bir asker ve cesur bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. İçinde bulunduğu şartlar sebebiyle devletin askerî ve mülkî yetkilerini kendi elinde toplamıştı. Seferlerden sonra ele geçirdiği yerlerde imar faaliyetlerine girişmiş, ekonomik hayatı canlandırmak için gerekli tedbirleri almıştı. Yollarda güvenliğin sağlanmasına büyük önem verir, yeni vergiler koymaktan çekinirdi. Esterâbâdî, özel bir tarih mahiyetindeki *Bezm ü Rezm* adlı eserini onun emriyle yazmıştır.

Kadı Burhâneddin, XIV. yüzyılda Türk edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları bulunan bir şair olmakla birlikte Osmanlı sınırları dışında yaşadığından Osmanlı kaynaklarında kendisine pek yer verilmemiştir. Taş köprizade, Hoca Sadeddin Efendi ve Katib Çelebi, Kadı Burhâneddin'in tanınmış bir şair olduğunu söylemekle yetinirken Osmanlı tezkire müellifleri ondan hiç bahsetmemiştir. Kendine has bir İrizm içinde aşıkane şiirler yazan Kadı Burhâneddin duygu yüklü şiirlerinde Fuzuli'yi; renk. pırıltı ve samirniyetle Bâkî'yi andırır. Onun en orijinal yanı sevgilinin saç, kaş. kirpik. göz, yüz, ağız gibi güzellik unsurlarını çok sık kullanmasıdır. Hemen her şiirine bu unsurlarla başlayan şairin edebi sanatlar içinde daha çok teşbih, tevriye ve cinasa yer verdiği görülmektedir. Kadı Burhâneddin'in şiirlerinde mücadelelerle geçen hayatının yansımalarına da rastlanır. Bu tip şiirlerinde onun savaştı. cesur ve haşin tavrı dikkat çekmektedir. "Sufilerin dileği mihrab namaz, Er kişinin arzusu meydan olur" beyti onun bu tavrına bir örnek teşkil eder. İran mitolojisi ve astrolojiden gramer, musiki ve tasavvuf terimlerine kadar

⁸⁸ Uzunçarşılı, H., 1968. *Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti*, TTK Belleten, XXXII/126, Nisan 1968, TürknTarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 167 (s. 161-189).

farklı alanlara ait terimleri şiirlerine ustaca yerleştiren şair daha çok dünyevî konulara rağbet etmiş, dini konulara ise az yer vermiştir⁸⁹.

Tasavvufî konuları işleyen gazeller de yazan Kadı Burhâneddin'in gayb, şühGd, cezbe, tecerî. cem' gibi tasavvuf terimlerini yerinde ve doğru olarak kullandığı, sevgiliye ait güzellik unsurlarını tasavvufî açıdan değerlendirdiği görülmektedir. Şair, İslâmiyet öncesi Türk şiir türlerinden biri olan tuyuğun Anadolu'ya taşınmasında bir köprü vazifesi görmüş, eski tuyuğ tarzına hakim olan hikmet anlayışını tasavvufî gelenekle birleştirerek devam ettirmiştir. Kadı Burhâneddin sufî olmamakla birlikte tasavvufa yabancı da değildir. Onun, bizzat Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından yazılmış bir Fuşûşü'l hikem nüshasını okuduktan sonra zahir ve batın gözünün açılıp ilahî nuru gördüğü. tasavvufa dair başka kitaplar da okuyarak bu konudaki bilgisini genişlettiği, safilere büyük saygı gösterdiği kaydedilmektedir. Ali Nihad Tarlan onun dört gazelini tasavvufî açıdan şerhetmiştir⁹⁰.

Enverî, Hafız-ı Şirazi, Ömer Hayyam gibi İranlı şairlerin etkisi altında kaldığı bilinen Kadı Burhaneddin'in aruzu iyi kullanmadığı görülmekteyse de bu husus o dönem Türk şairlerinin genel bir kusurudur. Ayrıca asker ve devlet adamı kimliği ön planda olan şairin vakit bulabildikçe şiir yazdığı da unutulmamalıdır. Şiirleri bir bütün olarak ele alındığında onun üstün bir şiir yeteneğine sahip olduğu ve Türk şiirinin gelişim sürecinde önemli yeri bulunduğu görülür. Türkçe'nin yanı sıra Farsça ve Arapça şiirler de yazan Kadı Burhâneddin'in İksirü's-sa'âdât fî esrârî'l-'ibâdât adlı eserinin sonunda üç Arapça şiiri yer almaktadır. Genelde şairin dili Eski Anadolu Türkçesi devresinin Azeri sahasına dahil edilmektedir. Bu dönemin dil malzemesi olarak günümüze ulaşan sayılı eserlerden biri olan divanı bu açıdan önem taşımaktadır⁹¹.

⁸⁹ Tören, H., 2014. *Kadı Burhâneddin, Edebi ve Tasavvufî Şahsiyeti*, TDV İslan Ansiklopedisi, Cilt 24, s.75, Erişim Tarihi:15.03.2017, <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/c24/c240048.pdf>

⁹⁰ Esterabadi, *a.g.e.*, s. 196.

⁹¹ Tören, *a.g.e.*, s. 76.

Eserleri. 1. *İksîrû's-sa'âdât fi esrârî'l- 'ibâdât*. 798'de (1395-96) tamamlanan eser ibadetlerin hikmetleri hakkında olup Kadı Burhâneddin'in aklî ve naklî ilimlerdeki zengin birikimini gösterir.

2. *Tercîhu't-Tavzîh (Hâşîye 'ale't-Telvîh)*. Sadrüşşerîa'nın et-Tavzîh adlı eserini tenkit amacıyla Sa'deddin et-Teftâzânî'nin kaleme aldığı et-Telvîh ilâ keşfi hâkâ'iki't-tenkîh adlı kitaba cevap mahiyetinde bir hâşiyedir. Kadı Burhâneddin, 10 Şâban 798'de (19 Mayıs 1396) yazmaya başladığı eserini 4 Şâban 799'da (3 Mayıs 1397) tamamlamıştır⁹².

Kadı Burhâneddin divanının bilinen tek nüshası . İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde çalışan Thomas Fiott Hughes'in kitapları arasında Londra'ya götürülmüş olup halen British Museum'da bulunmaktadır.

1.2. Nesîmî

Nesîmî 14.yy. Âzerî sahası şairlerindedir. Klâsik Türk şiirinin kuruluş ve gelişmesine katkıları tartışılmaz⁹³. Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın mümtaz şahsiyetlerinden biri Seyyid İmâdüddin Nesîmî'dir. Nesîmî, şüphesiz Nizamî ve Fuzûlî dönemi arasında Azerbaycan Türk Edebiyatının en büyük şairi sayıldığı söylenebilir. Nesîmî'nin derecesi , Azerbaycan Türk Edebiyatı tarihinde, özellikle Azerbaycan Türkçesiyle tam bir divan meydana getiren ilk kişi olması ve bu yolla bu alanda yeni bir açması yönünden çok yüksektir. Hem Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı divanında ve hem de Faisça divanında göze çarpan bilgilerden, Arapça şiir söylemekte de Nesîmî'nin büyük bir mahareti olduğu söylenebilir. Nesîmî'nin eserleri, o dönemin lirik şiirinin en iyi örneklerinden biri: sayılır.Onun eserlerinin bütün özelliği, sanki insan şahsiyetinin derin övgüsü ve beşer hürriyetinin müfrit aşkından kaynaklanan coşku dolu ve heyecan verici bir ruhtur. Nesîmî'nin eserlerinde, kendine özgü beşer ferdinin övgü ve yüceltilmesi eşsizdir⁹⁴.

⁹² Özeydın, *a.g.y.*, s. 75.

⁹³ Çınar, B., 2009. Eserleriyle Prof. Dr. Hüseyin Ayan: *Seyyid Nesîmî Divanı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, s. 73(ss.73-83).

⁹⁴ Ayan, H., 1970. *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1970, s. ix.

Nesîmî'nin doğum tarihi de gerçek olarak belirtilmemiştir ve miladi 1369 yılı tahmini olarak kabul edilmiştir. Ölüm yılı olarak 1404-1427 yılları arası yazılmıştır. Nesîmî'nin hayatı, 14. yüzyılın kargaşa yılları ve tarihi olaylar zincirine tesadüf eder.⁹⁵

Türk edebiyatının mümtaz şairlerinden Seyyid imâdüddîn Nesîmî'nin en önemli taraflarından biri de Türk dünyası edebiyatının önde gelen müşterek değerlerinden olmasıdır. Öyle ki, Üsküp'te derlenmiş bir şiir mecmuasında onun gazellerini görebilir, Anadolu'nun ücra bir köşesinde tutulmuş bir cönkte tuyuğlarını bulabilir, Bakü'de, Tebriz'de, hatta Orta Asya içlerinde divanının nüshalarına rastlayabilirsiniz. Nesîmî, Allah'ın çok az kişiye bahsettiği, üstünlüğü ancak okundukça duyulan derunî hazlarla fark edilebilecek bir şiir kudretiyle, muasırı şairlerin çok önünde, hatta sonraki asırların en büyük şairleriyle rahatlıkla boy ölçüşebilecek kudrette, yüksek yaradılışlı bir sanatkârdır⁹⁶.

Nesîmî'nin geniş bir coğrafyaya yayılan şöhreti, birçok şairi nisyan karanlığına gömen zamana da karşı koymuş, onun şiirleri her zaman ve mekânda daima merak, ilgi ve rağbet merkezi olmuştur. Bu, birçok soru işaretiyle üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nasıl olmuştur da hem kendi devrinde hem sonrasında, bütün İslâm coğrafyasında “aykırı” bir cereyan olarak tescil edilen Hurûfliğe mensup ve birçok şiirinde bu öğretiyi anlatma ve yayma gayretinde olan bir şair bu denli kabul görmüş ve sevilmiştir? Öyle ki, onun şiirlerine sadece Alevî-Bektaşî kaynaklı ve cönkler ve şiir mecmualarında değil, tamamen Sünnî akideye mensup mutasavvif şairlerin şiirleriyle dolu derlemelerde de çokça rastlanır⁹⁷.

Nesîmî'nin böylesine sevilmesindeki ilk âmili, onun çağları aşan fevkalâde lirizminde aramak icap eder. Bize göre ondaki lirizm, Tanrı vergisi sanatkârlığın

⁹⁵ Karabey, T., 1997. *Nesîmî'nin Hayatı Ve Farsça Divanı, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, s. 68(ss.67-75), Erişim Tarihi: 16.03.2017, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf

⁹⁶ Köksal, M.F., 2009. *Seyyid Nesîmî'nin Yayınlanmamış Şiirleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2009-50, s. 78(ss. 77-135).

⁹⁷ Ayan, H. 2002. *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 2 Cilt, TDK Yayını, Ankara, s. 67.

“samimiyet”le bütünleşmesinin bir ürünüdür. Türk insanı, onun bütün şiirlerinde coşkun bir samimiyet bulmuş ve ondaki bu sıcaklık ve samimiyeti sevmiştir⁹⁸.

Sadece mütevazı denilebilecek bir kişisel kütüphanede Nesîmî'nin divanlarına her nasılsa girmemiş bu kadar sayıda şiirin çıkmasının birçok anlamı vardır. Bunlardan biri, “mecmua”ların öneminde gizlidir. Yazma mecmualar, özellikle de *mecmûa-i eş'âr* ve *mecmûatü'r-resâiller* (şiir ve risale mecmuaları), tabîî ki cönkler, edebiyat tarihimizin meçhul ve karanlık pek çok yönüne ışık tutacak değerde malzemeler barındırırlar. Fakat son derece önemli bu eserler üzerinde ne yazık ki bugüne kadar önemleri nispetinde çalışmalar yapılmamıştır ve esef ki bu eksiklik devam edegelmektedir. Özellikle İstanbul, Ankara, Bursa, Konya, Erzurum gibi yazma eser kütüphaneleri bakımından zengin illerde bulunanlar başta olmak üzere bütün üniversitelerimizin Eski Türk Edebiyatı kürsülerinde yapılan lisansüstü çalışmalarda bu mecmuaların muhtevalarının tespit edilmesi çalışmalarına öncelik ve ağırlık verilmesi elzemdir. Aynı şekilde yurt dışında bulunan mecmuaların da mümkün merteye taranması ve içinde neler olduğunun bilim dünyasına takdim edilmesinde büyük yarar vardır. Mecmua muhtevalarının belirlenmesi çalışmalarının üniversitelerimizin ilgili bölümleri arasında bir işbölümü ile başlatılıp geliştirilmesi ise daha anlamlı ve daha faydalı olacaktır. İletişimin bu denli geliştiği günümüz ortamında varılan sonuçların (metin bankası projesinde olduğu gibi) paylaşılmasının birçok bilinmeyen gün yüzüne çıkaracağına şüphe yoktur. Nitekim bizim ilk neşrimizden sonra Ömer Zülfe de bir mecmuada tespit ettiği Nesîmî'nin bilinmeyen 30'dan fazla tuyuğunu neşrederek bilim dünyasının dikkatine sunmuştu.⁹⁹

Her iki ülkenin “Nesîmî-şinâsları”nın, Türk dünyasının müşterek değerlerini konu alan veya doğrudan Nesîmî'nin ele alınacağı kongre, sempozyum gibi türlü vesilelerle bir araya gelip bu meseleleri konuşmalarının, tartışmalarının zamanı gelmiş; Nesîmî Divanı'nın, bütün nüshalar yeniden gözden geçirilerek ve özellikle mecmua ve cönkler titizlikle taranarak yeniden hazırlanıp basılması zaruret olmuştur.

⁹⁸ Gehramanov, C. 1973. *İmadeddin Nesîmî - Eserleri*, Bakı, Azerbaycan SSP İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, Respublika El yazmaları Fondu, Azerbaycan, s. 47.

⁹⁹ Zülfe, Ö. 2005. *Seyyid Nesîmî'nin Tuyuğlarına Ek, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (4), s. 123(ss. 121-135).

Bu büyük Türk şairi, zaman, sabır ve azim isteyen, belki güç fakat çok önemli bu işi göğüsleyebilecek gözüpek evlatlarını beklemektedir¹⁰⁰.

1.3. Ahmed-i Dâ'î

Germiyanlı'dır. Eserlerinden çıkan sonuç, onun Germiyan Beyi II. Yakub Bey, Osmanlı sultanlarından Emir Süleyman (1402-1410), Mehmet Çelebi (1413-1421) devirlerinde yaşadığıdır. O da Şeyhî gibi Germiyanogulları hükümdarlarının himayesinde yetişmiş ve şehzadeler kavgasında I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman 'ın tarafını tutmuştur. Çeng-name ve Ferahnâme eserlerini onunu namına yazmıştır. Ahmed-i Dâ'î'nin bunlardan başka Ukûdü'lcevahir isiminde bir lügati olup Demirtaşpaşazâde Umur Bey'in emriyle de Hafız Isfahanî'nin El-Tıb el- Nebevî' eserine dair Kitâbüşşifâ Ehadisü'l Mustafa isiminde bir tercüme yazmıştır. Ebülleyisi Semerkandî'nin tefsirini de keza Türkçeye çevirmiştir. Bunların hiçbirini basılmamıştır¹⁰¹.

Ahmed-i Dâ'î'nin kendi el yazısıyla olan dîvanı da basılı olmayıp Bursa'da Organ Gazî Kütüphanesi'ndedir. Ahmed-i Dâ'î bu divanı Hacı Halil Hayreddin Paşa namına ithaf etmiştir. Mehmet Çelebi döneminde sultan adına Tezkiretü'l-evliya adlı eserini kaleme almıştır. Tasavvuf tarzına girmeyerek şiirlerinde bir incelikle beraber kendisine mahsus bir tarz takip etmiştir. Şairin bu tarihten sonra fazla yaşamadığı sanılmaktadır. Ahmed-i Da'î'nin hayatında Mehmet Çelebi, Musa Çelebi ve Emir Süleyman'ın etkisi çoktur ve hayatı boyunca onlara bağlı kalmıştır. II. Murad'ı hükümdar olarak öven şiirleri Ahmed-i Dâ'î'nin 1421'den sonra öldüğünü ortaya koymaktadır. Keşfü'z-Zunûn, Dâ'î'nin ölüm yılını 1421 civarı olarak gösterilmektedir.¹⁰²

¹⁰⁰ Macit, M., 2006. *Nesîmî Divanı'nın Son Baskısı Üzerine Notlar, Virgöl*, 102 (Aralık 2006), s. 27 (ss. 26-30).

¹⁰¹ Ertaylan, İ.H., 1952. *Ahmed-i Dâ'î'nin Hayatı ve Eserleri*, Üçler Basımevi İstanbul, s. 14.

¹⁰² Uzunçarşılı, İ.H., 1932. *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası Yayınevi, İstanbul, s. 213-214.

1.4. Ahmet Paşa

15. yüzyılın önemli şairleri arasında yer alan Ahmet Paşa, Kazasker Veliyüddin bin İlyas'ın oğlu olarak kayıtlara geçmiştir. Şairin doğum tarihi ve doğum yeri hakkında net bir bilgi yer almamaktadır. Ahmet Paşa'nın doğum yeri ve doğum tarihi konusunda kaynaklar farklı yorumlar içermektedir. Latifi'nin *Tezkire*'sinde ve Gelibolulu Ali'nin *Kühnü'l-ahbar* adlı eserinde Bursa'da doğduğuna işaret edilmektedir. Beliğ ise Ahmet Paşa'nın Edirne'de doğduğu dile getirmiştir. Aşıkpaşa Tezkeresinde de aynı şekilde Edirneli olduğu nakledilmektedir¹⁰³. Buna rağmen şairin Edirne veya Bursa da doğmuş olabileceği rahatça söylenebilir¹⁰⁴.

Ahmet Paşa'nın ne zaman doğduğu konusunda ise yine bir netlik olmamasına karşın¹⁰⁵, Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisinin de Ahmet Paşa'dan bahsederken “*Edirne’de yaptırılan cami ve imaret vakfiyesinin Veliyüddin tarafından tanzim edildiği ve şairimizin memuriyet hayatı hakkındaki kayıtlar düşünülürse, bu tarihten (830/1426) biraz evvel ya da biraz sonra doğduğu*” düşüncesini öne sürmüştür¹⁰⁶.

Ahmet Paşa, II. Murat döneminde Edirne’de eğitim görmüş, devrin geçerli alimlerinden ve medreselerinden Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Eğitimi tamamladıktan sonra Bursa’da Muradiye Medresesi’nde müderris olarak göreve başlamıştır. Daha sonra 1451 yılında Edirne’ye kadı olarak atanmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in tahta geçmesinin ardından kazaskerliğe terfi eden Ahmet Paşa, Fatih’in musahibi görevine yükselmiştir. Aynı zamanda Fatih’in öğretmenliğini de yapmıştı¹⁰⁷.

Ahmet Paşa, Muradiye, Orhaniye ve Emir Sultan medrese vakıflarının mütevelliliği ile görevlendirilerek Bursa'ya tayin edilmiştir¹⁰⁸. Bundan sonra bir daha

¹⁰³ Kuzucular, Ş., 2013. *Ahmet Paşa Hayatı, Edebiyat/Divan Şiiri ve Şairler*, Erişim Tarihi: 16.07.2016, <http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-siiri-ve-sairler/ahmet-pasa-hayati-ve-edebi-kisiligi-15-yy-998.aspx>

¹⁰⁴ Kuzucular, *a.g.e.*, çevrimiçi.

¹⁰⁵ Cengiz, H.E., 1972. *Divan Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 67.

¹⁰⁶ Kut, G., Çevrimiçi. “Ahmed Paşa”, *TDV İA*, Ahmed Paşa Maddesi, Y: 1989, C. 2, s. 111-112, Erişim Tarihi: 06.08.2016, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=020112>

¹⁰⁷ Cengiz, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁸ Cengiz, *a.g.e.*, s. 74.

İstanbul'a dönemeyecektir. Bursa'da yaptığı görevinden sonra sırası ile Sultanönü (Eskişehir), Tire ve Ankara sancak beyliğinde görev almıştır¹⁰⁹.

1481'de Fatih'in ölümü ve II. Bayezid'in padişah olması ile Ahmet Paşa yeniden itibar kazanıp Bursa'ya sancak beyi olarak atanmıştır. Bu tayin ve görev Ahmet Paşa'nın son tayini ve aynı zamanda son görevidir. Bursa sancak beyi vefat edene kadar Bursa'da kalmıştır. Ahmed Paşa'nın Bursa'da evi edebi toplantı yeri hâline gelir. Harîrî, Resmî, Mîrî, Çağşırıcı, gibi bir çok şair evine gidip gelen simalar arasında yer alır¹¹⁰.

Ahmet Paşa bu görevde iken aynı zamanda Muradiye Camii yanında bir medrese inşa ettirmiştir. Yaptırdığı bu medrese onun mezarı olmuştur. Bursa Sancak Beyi iken vefat etmiştir. Medreseye daha sonra ilave edilen türbesinde mezarı yer almaktadır. Hicri 602 yılında Bursa'da vefat etmiştir. Muradiye Camii yanında yer alan kendi yaptırdığı medresenin yanına gömülmüştür ve gömüldüğü yere daha sonra bir türbe yapılmıştır¹¹¹.

Ahmet Paşa Edebiyatımızda kasideler, özellikle de gazelleriyle ün yapmıştır. Nefî'den sonra gelen en büyük kaside şairleri arasında yer aldığını düşünmek yanlış olmaz. Özellikle kasidelerinden Güneş, Kerem, Âb ve Benefşe redifli olanlarda büyük bir ustalıktan söz etmek mümkün. Bunlar hayal gücü, anlam derinliği ve mübalağa bakımlarından Nefî'nin kasideleriyle kıyaslanabilecek kadar güçlü anlam ve imgeler taşıyan kasidelerdir. Çoğunlukla aşk şiirleri ve maddi aşkı anlatan şiirleri kaleme almıştır. Bursa'nın meşhur velisi Emir Sultan, Bursa'da yerleşmiş olan Zeyniye tarikat mensuplarından Şeyh Taceddin, Şeyh Vefa gibi mutasavvıflar hakkında yazdığı methiyelerine karşın şiirlerinde daha çok insani aşkı biraz daha önde tutmuştur. Şiirlerinde mahlas kullanmadan kendi adı ile yazmıştır¹¹².

Divan Ahmet Paşa'nın en hacimli eseridir. Divanı, 40 kaside, 351 gazel, 2 tercî-i bend, 1 terkîb-i bend, 1 murabba, 48 kıt'a, 47 müfred, Arapça, Farsça, Türkçe

¹⁰⁹ Kut, *a.g.e.*, s. 111-112.

¹¹⁰ Kut, *a.g.e.*, s. 112.

¹¹¹ Köprülü, M.F., 1928. *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki Basît*, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 65'den aktaran: Kut, *a.g.e.*, s. 111-112.

¹¹² Köksal Övür, B., 2015. *Ahmet Paşa'nın Divânındaki Soyut Kavramlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 9, Bursalı Mehmed Tahir, 1333. *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, s. 75: akt: Köksal Övür, *a.g.e.*, s. 10.

bazen karışık, çoğunlukla ayrı yazılmış 28 tarih manzumelerinden meydana gelmektedir. Mesnevî tarzında yazılmış toplamı 154 beyti geçmeyen üç şiiri vardır. 120 beyitlik olanı dibacedir. Eserde farklı biçimlerde 9 Arapça, 28 Farsça; kasîde ve gazel kısımlarının başında yine Arapça olmak üzere ikişer beyitlik iki şiir yer almaktadır. Ahmed Paşa Dîvân'ı Ali Nihad Tarlan¹¹³ tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır. Harun Tolasa¹¹⁴, divanın tahlilini yayımlamıştır¹¹⁵.

1.5. Hamdullah Hamdî

Mesnevileriyle tanınan mutasavvıf şair. 853'te (1449) Göynük'te doğdu. Akşemseddin'in en küçük oğludur. Asıl adı Mehmed Hamdullah olmakla birlikte daha çok Hamdi Çelebi adıyla anılmıştır. On iki yaşında babasını kaybeden Hamdi Çelebi, Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin "sebeb-i te'lîf" bölümünde ağabeylerinden himaye görmediğini, çok eziyet çektiğini, bu yüzden Hz. Yûsuf'un sıkıntılarını daha iyi anladığını ve kendisini birçok yönden ona benzettiğini söyler. Enîsî, onun Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde müderrislik yaptığını, devrin tanınmış âlimlerinden Molla Hayâlî ile ilmî tartışmalarda bulunduğunu, rüyasında babasının, zâhirî ilimleri bırakarak halifelerinden İbrâhim Tennûrî'den mânen faydalanmasını tavsiye etmesi üzerine Kayseri'ye gidip İbrâhim Tennûrî'ye intisap ettiğini ve hilâfet aldıktan sonra Göynük'e döndüğünü bildirir¹¹⁶.

M. Fuad Köprülü, Hamdî Çelebi'nin medreseyi terkederek Göynük'e çekilmesini böyle bir rüya ile açıklamanın mümkün olamayacağı, bunda onun devlet büyüklerinden ilgi ve yardım görmemiş olmasının rol oynadığı kanaatindedir. Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini II. Bayezid'e sunan, fakat bir iltifat göremeyince padişahı övdüğü kısmı çıkararak yerine kötü talihinden şikâyet eden yeni bir bölüm koyan Hamdi Çelebi, Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin baş tarafı ile Kıyâfetnâme'sinin sonunda sanatkâra ve sanat eserlerine pek değer verilmediğini belirterek yaşadığı devirden şikâyette bulunmuş, Nizâmî-i Gencevî Hamse'sini, Firdevsî Şâhnâme'sini

¹¹³ Tarlan, A.N. 1966. *Ahmet Paşa Dîvanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

¹¹⁴ Yolasa, H., 2001. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara.

¹¹⁵ Köprülü, a.g.e., s. 65'den aktaran: Kut, a.g.e., s. 111-112, ayrıca bkz. Köksal Övür, a.g.e., s. 13.

¹¹⁶ Emîr Hüseyin Enîsî, 1994. *Menâkıb-ı Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri* haz. Yurd, A.İ., Kaçalın, M., İstanbul, s. 138-139, 147.

bu dönemde yazmış olsaydı bunlara bile itibar edilmeyeceğini söylemekten kendini alamamıştır. Kınalızâde, Hamdi Çelebi'nin hiçbir gelirin olmadığı ve zaman zaman Yûsuf u Züleyhâ'sını yazıp satmak suretiyle geçimini sağladığını nakleder. Bütün bunlardan hayatının maddî sıkıntılar içinde geçtiği anlaşılmaktadır. Yûsuf u Züleyhâ'yı Ayasofya'nın top kandilleri altında yazdığını söyleyen Evliya Çelebi onu aynı devirde yaşayan Hamdî adlı başka bir şairle karıştırmıştır¹¹⁷.

909'da (1503) Göynük'te vefat eden Hamdullah Hamdi babasının kabri yanına gömüldü. Latîfî, Mecdî ve Riyâzî'nin, onun Necâtî Bey'in ölüm yılı olan 914'te (1508) vefat ettiğini söylemeleri yanlıştır. Oğlu Zeynüddin Çelebi (ö. 977/1570) devrin önemli hattatlarından¹¹⁸.

Hamdullah Hamdî, XV. yüzyılın ikinci yarısındaki edebî anlayış ve zevkin dışına çıkmamış ve bu dönemde Türk şiirine hâkim olan Câmî tesirinden kurtulamamıştır (İA, V/1, s. 185). Diğer tezkirecilerle birlikte bu tesir üzerinde duran Âşık Çelebi onun Câmî'ye mektuplar gönderdiğini söylerse de söz konusu mektuplardan hiçbiri bugüne kadar ele geçmemiştir. Enîsî, bizzat Câmî ile görüşüğünü bir rivayet olarak nakleder.

Âşık Çelebi ile Hasan Çelebi, Hamdî'nin özellikle gazellerinin rağbet gördüğünü söylerken Latîfî mesnevi alanındaki gücünü ve şöhretini ön plana çıkarır. Hamdi Çelebi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının o zamana kadar bu konuda yazılanların en mükemmeli olduğunda bütün tezkireciler birleşmektedir. Riyâzî, Kemalpaşazâde'nin, "Hamdi'nin mesnevisini evvelce görmüş olsaydım bu mevzuya el sürmezdim" dediğini nakleder. Öte yandan Âşık Çelebi ile Hasan Çelebi, Kemalpaşazâde'nin bu eseri her vesileyle tenkit ettiğini belirtirler. Hasan Çelebi bu hükmü insafsızlık olarak nitelemektedir. Hamdi'nin mesnevi alanındaki şöhreti XVI. yüzyıldan sonra giderek unutulmaya yüz tutmuştur.

Eserleri¹¹⁹:

1. Hamseler

¹¹⁷ Öztürk, Z. 1997. *Hamdullah Hamdî*, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 15, s. 452-454.

¹¹⁸ Öztürk, *a.g.e.*, s. 453.

¹¹⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 453.

a) Yûsuf u Züleyhâ. 897 (1492) yılında aruzun “fâilâtün mefâilün fa‘lün” kalıbıyla kaleme alınmıştır

b) Leylâ vü Mecnûn. 905 (1499-1500) yılında tamamlanmış olup Câmî'nin aynı konuda kaleme aldığı eserin etkisi altında yazılmıştır.

c) Tuhfetü'l-uşşâk. Hamdullah Hamdi'nin en orijinal mesnevisi kabul edilen eserin konusunu, hıristiyan bir kıza âşık olup onunla evlenebilmek için dinini terkeden bir tüccarın oğlu ile bu kız arasında geçen olaylar oluşturmaktadır.

d) Kıyâfetnâme. Aruzun “fâilâtün mefâilün fa‘lün” kalıbıyla yazılmıştır. Kâtib Çelebi, Hamdullah Hamdi'nin bu eseri İmam Şâfiî'den tercüme ettiğini söylemektedir.

e) Ahmediyye. 900 (1494-95) yılında kaleme aldığı ve daha çok Mevlid adıyla bilinen bu eserin adı Şekâik Tercümesi ile Keşfü'z-żunûn'da Muhammediyye olarak geçmektedir.

2. Divan

Bilinen iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde, diğeri Millet Kütüphanesi'ndedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan iki ciltlik satır arası Kur'an tercümesinin I. cildinin başında eserin Hamdullah Hamdi'ye ait ve müellif hattı olduğu kaydedilmiştir. Âyetler harekeli iri nesih, satır arası Türkçe meâller ise kısmen harekeli nesihle yazılmıştır. Bu eser Enîsî'nin kaydettiği Mecâlisü't-tefâsîr olmalıdır.

1.6. Necâfî Bey

Şair Necâfî'nin doğum tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sehi Bey Tezkiresinin altıncı tabaka şairlerinden biri olduğundan yola çıkarak tezkirecinin Necâfî'yle gençliğinde görüşüp tanıştığı söylenebilir. Sehi Bey

Tezkiresinde Necâtî'nin Sultan Mahmud sarayındaki nişancılık devresinden başlanmış ve mazisi hakkında bilgi verilmiştir¹²⁰.

Şuara Tezkiresinden anlaşıldığına göre Necâtî Edirnelidir ve ihtiyar bir kadın çocukken onu evlat edinmiştir. Lâtîfi tezkiresinde 'Abdullah oğludur' denildiğine bakılırsa onun devşirme olabileceği düşünülebilir. Bu adlandırma o dönemde soyu soppu bilinmeyenler için kullanılmaktadır¹²¹.

Necâtî'nin öğrenimi medresenin yüksek kısımlarına kadar çıkan bir dereceye varmıştır, yaratılışı dolayısıyla hemen şiire Edebiyata yönelmiştir. Edirne'de doğmakla beraber asıl ününü kazandığı yer Kastamonu'dur. Fatih Sultan Mehmet devrinin sonlarında Kastamonu'dan gelen bir kervan Necâtî'nin "döne döne" redifli iki gazelini Bursa'ya getirir. Bu hadiseyi Kınalızâde Haşan Çelebi'nin pederi Ali Efendi kendi babası Miri Efendi'den şöyle rivayet eder¹²².

Zamanın şairleri Bursalı Ahmet Paşa'nın etrafında toplanır, sohbet ederdik. Bir gün Kastamonu'dan bir kervan geldi ve o şehirde Nuh isimli ve "*Necâtî*" mahlaslı bir şairin zuhur ettiğini ve "*döne döne*" redifli iki gazelle büyük şöhret kazandığını haber verdi¹²³.

Sade dil kullanımı, şehir halkının anlayabileceği Türkçe ile şiirler yazması onu 15. yüzyılın sade dil kullanan aydınları içinde zarif üslupla anılmasını sağlamıştır. Divânındaki 650 gazelin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerle yazılmıştır¹²⁴.

Gerçi tamunun adı yedidür evet ey dost

Olmaya senün duzâh-ı hıcrâna beraber

*

Arı ad altında ölmek devlet-i sermeddürir

¹²⁰ Tuğra, S., 1996. *Necâtî Bey Divanı'ndan Seçme Gazellerin Dilinin İncelenmesi*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, s. 7.

¹²¹ Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 7.

¹²² Tarlan, A.N., 1992. *Necâtî bey Divanı*, Devlet Matbaası, Ankara, s. 45.

¹²³ Köprülüzade, M.F., 1934. *Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı*, İstanbul, s. 74-75'den aktaran: Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 7.

¹²⁴ Tarlan, 1992. *a.g.e.*, s. 46-47.

Atam anam ölmez oğul ister isen oddur

Beyitlerinden de anlaşılacağı üzere, şiirlerinde yoğun bir şekilde Türkçe sözcükler kullanılmıştır. Necâtî, atasözlerini de kullanarak şiire bir yenilik kazandırmıştır¹²⁵:

Gönlüme zülfî gamı güç gelir öğrenmemenin

Bu meseldür ki bulut bilmeze yüküdür dirler

*

Meşeldürür bu ki göz görmese yüz utanmaz

Necâtî yâ'ne aceb nergis ola ger gütâh

Lâtîfî'nin Necâtî hakkında "*Şiirlerinin anlaşılması için Kastamonu'da kullanılan birçok kelime, tabir, yer adları ve mahalli adetlerin bilinmesi lazım gelir*" sözleri, onun edebî kişiliğinin bir parçasıdır¹²⁶.

Âşık Çelebi, Necâtî Bey'in şiirlerinde yapmacıksız ve sade olduğunu vurgulamıştır. Bunun sebebi ise Necâtî Bey'in şiirlerinde kullandığı doğal ve sade üsluptur. Örnek verecek olursak Sahi Bey tezkiresinde Necâtî Bey için "*Şiiri o derece güzel, ince ve temiz, o derecede içe işleyici ve yanıktır ki şiirde güzelliği ve inceliği mucize hududuna getirmiştir*" demiştir. Latifi ise "*Nazım meydanının tatlı sözlü pehlivanı ve insana ruh veren parlak şiirleriyle Rum şairlerinin yüzü suyudur.*" Şeklinde Necâtî Bey'i övmüştür¹²⁷.

Necâtî Bey'in yazdığı şiirler üzerine devrinin ve daha sonraki yüzyıllarda ondan etkilenen birçok şair nazireler yazmıştır. 15. Yüzyılda yaşamış Mıhri gibi kadın şairleri, 16. Yüzyılda yaşamış Fuzûlî, Bâkî gibi büyük şairler örnek gösterilebilir¹²⁸.

Necâtî Bey, divanında hem kendi hayatından hem dönemin sosyal yaşamını, ahlak ve adalet algısını anlatan bölümler bulunmaktadır¹²⁹:

¹²⁵ Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 8.

¹²⁶ Banarlı, N.S., 1971. *Edirneli Nazmi*, Resimli Türk Edebiyatı, C. 1, İstanbul, s. 468.

¹²⁷ Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 9.

¹²⁸ Tarlan, 1996. *a.g.e.*, s. 49.

¹²⁹ Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 9.

İçmeyeliden kudurdum mu nice oldum bilmezem

Saf ü pâk âb-ı revanlar kıpkızıl kandur bana

Hoşdürür gül yüzlülerle bana gülşen guşesi

Zahidâ'hûril.er ile cennet-i Me'va sana

Yukarıdaki beyitler hem kişiliğinin hem de devrin sosyal hayatının dokusunu anlatan örnek beyitler olarak gösterilebilir. Necâti Divânı'nın diğer şiirleri içinde kasidelerinden daha çok övgü alanları ise mersiyeleleridir¹³⁰.

Divan, Necâtî Bey'in Tek eseridir. Divanı Tarlan(1966,1992) düzenlemesinde, hazırladığı bir önsöz ile başlar. Günümüzde ulaşılan bilgiler ışığında, Batı Türk Edebiyatında divanında dibace (önsöz) yazan ilk şair de Necâtî Bey'dir. Dibace'de Allah'ı ve Peygamberi konu alan şiirler vardır. Necâtî Bey, Divan'ının bu kısmını mesnevi nazım biçimi ile yazmıştır. Bunlardan biri de II. Bayezid için yazılan bir övgü şiiridir. Şair, bundan sonra kendisini, şiirini ve şiir görüşünü anlatır. Önsözün sonunda Peygamber ve Hz. Ali için yazılan na'lar yer almaktadır¹³¹.

Necâtî Bey, Divanı'nda ilk kasideyi Fatih Sultan Mehmet için yazmıştır. Bundan sonra II. Bayezid, devrin vezirleri ve büyükleri ile Şehzade Mahmud için yazılan ve sayısı yirmi beşe yaklaşan kasideler yer almaktadır. Kasidelerden sonra ilki "*Mersiye-i Ester*" (Katır mersiyesi) adını taşıyan mersiyeleler başlar. Necâtî'nin mersiyelelerinin başında yer alan bu şiiri, Edebiyatımızda bu yönü ile bir ilktir¹³².

Divanı'n bundan sonraki kısmında 4 terki-i bend, 1 murabba, az sayıda da olsa, mesneviler, kıtalar yanında başka nazım şekillerinde yazdığı şiirleri de vardır. Müfretlerde bunların arasında yer almaktadır. Necâtî Divanı'nda bulunan 650 gazel, Türk şiirinin 16. yüzyıla girerken ortaya çıkan en güzel örnekleridir. Bunlar arasında

¹³⁰ Tuğra, 1996. *a.g.e.*, s. 9.

¹³¹ Anonim-1, 2007. Erişim Tarihi: 12.08.2016, <http://www.turkedebiyati.org/necati.html>

¹³² Anonim-1, çevrimiçi.

eski Türk edebî zevkini yansıtan musammat gazeller sadelik ve açıklık yanında hareketli ve güzellik yönü ile de dikkat çekerler¹³³.

¹³³ Anonim-1, çevrimiçi.

II. BÖLÜM

BAĞDAT HAKKINDA SEÇİLMİŞ ŞİİRLERİN (13-16. YÜZYIL) ÖZELLİKLERİ ve İZÂHLARI

Osmanlı edebiyatında başta kutsallık taşıyan ve cennete göndermede bulunan *Dârü's-Selâm*, *Medînetü's-Selâm* ve *Behişt-âbâd* vb. kelimeler (Fr. signifiant, gösteren), *Bağdat* anlamında (Fr. signifié, gösterilen) kullanılmaktadır. Osmanlı Edebiyatında Bağdat, Orta Doğu'da gerçekliği olan önemli bir merkeze işaret ettiği gibi, aslında bu gerçekliğin zihinde oluşturduğu çeşitli ve zengin bir kavram alanına göndermede bulunur. Şehir, kendisi kadar cennet, selâmet yurdu, hilâfet makâmı, adâlet, aşk, zenginlik, güzellik gibi çeşitli anlam birimciklerini (Fr. sémème) de içermektedir.

Osmanlı şiirinde Bağdat, “ayyâr”, “gayûr” gibi birkaç olumsuz kullanımı dışında genellikle olumlu (cennet, zenginlik, güzellik) kavramlarla hatırlanır. Bazan “uzaklık” kavramı ile hatırlandığı da olur.

Osmanlı edebiyatında 16. yüzyıla kadar seçilen altı divanda Bağdat'la ilgili sözcüklerin temel anlamları (Fr. dénotation) ve kültürel kodlara bağlı olarak bu edebiyatta zamanla kazandığı yan anlamları (Fr. connotation) şöyledir:

Bağdat'la ilgili terimler¹³⁴:

Adl: hakkaniyet, adâlet üzere oluş

Ayyâr: hırsız

Behişt-âbâd: Cennet

Benefşe: menekşe denilen güzel kokulu, küçük çiçek

Cahîm: Cehennem'in bir tabakası

Dârü's-Selâm/Medînetü's-Selâm: selâmet yurdu

Firkat: ayrılık

Gülzâr: gül bahçesi

¹³⁴ Devellioğlu, Ferit. 1993. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Hur: cennet kızları, huriler

Hüsn: güzellik. iyilik. eksiksizlik

Livâ: bayrak, sancak (eskiden kazadan büyük, vilâyetten küçük yerleşme).

Naîm: bolluk ve bahtiyarlık içinde yaşayış. Cennet'in sekiz kısmından dördüncü tabakası.

Ravza: sulu yer, bahçe, bostan

Salat: namaz

Savm: oruç

Şatt: Dicle nehri Fırat nehri ile birleşerek Basra körfezine dökülmeden önce “Şattü'l-areb” adını almaktadır. Şat “Büyük ırmak” demektir.

Visâl: sevdiğine ulaşma, kavuşma

Bu kelimeler dışında çeşitli tamlama unsuru olarak (tamlayan ve tamlanan) Bağdat kelimesinin kullanımları şunlardır:

***Bağdat'la ilgili tamlamalar*¹³⁵:**

Abbâsî-livâ: Abbâsî sancağı

Bağdâd-ı cemen: Bağdat çimeni

Bağdâd-i cemâl: Bağdat güzelliği

Bâğ-ı cennet: cennet bahçesi

Beyt-i ma'mûr: Kâbe'nin bie ismi

Beytü'l-Harâm: Kâbe-i Muazzama'nın etrafının bir ismi. Kâfirlerin yaklaşmaları men' edildiği, onlara haram olduğu için bu isimle alınır.

Bu'd-i maşrikayn: doğu ve batı uzaklığı (kadar mesafe)

Davâ-yı hilâfet: halîfelik davası

Dicle-i Bağdâd: Bağdat Diclesi

Ebvâb-i cennet: cennet kapıları

¹³⁵ Devellioğlu, 1993, *a.g.e.*, bkz.

Menzil-i Dârü's-selâm: cennet evi (Dâr-üs-selâm'ın ikinci manası cennettir).

Ravza-ı Dâr-üs-selâm: selâmet yurdunun bahçesi

Ruh-î Bağdâd: Bağdat yanağı

Vuslat-ı yâr: sevgiliye kavuşma

Yukarıda “Bağdat” anlam alanı içinde tespit edilen kelimelerin seçtiğimiz Osmanlı şairleri (13-15. yüzyıl) tarafından kullanımları ekseninde yapılan tasnif şöyledir:

1. İstiâre yolu ile Bağdat'ın temel anlamını gösteren (Fr. dénotation) yahut bu anlama gönderme yapan kelimeler: *Dârü's-Selâm, Medînetü's-Selâm, Behişt-âbâd, Bâğ-ı Cennet, Bağ-dâd*
2. Temel anlamın nitelenmesi yolu ile kullanılan kelimeler: *ravza-i Darü's-Selâm, buk'a-i Bağdâd, menzil-i Darü's-selâm*
3. Bağdat'ın teşbih yolu ile kullanımları
4. Mürsel mecâz yolu ile temel anlama göndermede bulunan kelimeler: *Hilafet tahtı/makamı, Dicle, Fırat, Şatt, kahve, puşi, hurma, kumaşlar, hırsızlar, ayyârlar, tüccârlar, Gayûr-ı Bağdâd* (olumsuz kullanımı).
5. Bağdat'ın hatıra getirdiği diğer komşu kavramları gösteren kelimeler: *bereket, bolluk, uzaklık*, (belirgin olarak atasözleri ve deyimlerde görülür)
6. Başka bir kavram için Bağdat kelimesinin temel anlamının kullanımı: *Sevgili, Bağdâd gülü*

Bu tasnif merkezinde kelimenin kullanıldığı beyit örnekleri şöyledir:

1. **İstiâre yolu ile Bağdat'ın temel anlamını gösteren yahut bu anlama gönderme yapan kelimeler:** *Dârü's-Selâm, Medînetü's-Selâm ve Behişt-âbâd, Cennet, Bâğ-ı Cennet, Bağ-dâd*

Osmanlı şiirinde “Bağdat” kelimesi, “cennet” anlamıyla 14. yüzyıldan başlayarak birçok beyte girer. “Bağdat”ın “cennet” manasını aldığı örnekler, istiâre, teşbîh, mürsel mecâz ve tevriye sanatlarıyla süslüdür. Bu gibi örneklerde şairler, çeşitli çağrışımlardan yararlanarak “Bağdat”ı, cennet anlamıyla öne çıkarır. Mesela,

15. yüzyıl şairlerinden Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503), aşağıdaki beytinde “Bağdat” kelimesini doğrudan “cennet” anlamında şöyle kullanır.

Cahîm vuslat-ı yâr ile bâğ-ı cennetdür

Bağdâd fûrkat ile âşîka azâb-ı elîm¹³⁶ (G. 102/3)

Cehennem, sevgilinin vuslatı ile cennet bağı (olur). Ayrılık ile Bağdat (bile) âşîka elim bir azaptır.

Vuslat, ifadesi incelememize konu olan divanlarda çok az kullanılmaktadır. Vuslatın kullanıldığı yerlerde ise âdeta adı var kendi yoktur. Çünkü klasik edebiyatta âşık, sevdiğine hiçbir zaman kavuşamayacaktır. Şiirde anlatılan herşeye rağmen sevgiliye kavuşamamanın hikâyesidir.

Bağdat ayrılığıyla âşığın acısı çekilen en büyük azaptır. Âşığın en büyük ve belki de bütün arzularının arkasındaki tek gerçek arzu, vuslattır. Bu beyitte yâre kavuşma cennete benzetilerek şairin sevgilisine kavuşmaktan başka dileği yoktur. Şairin kavuşmayı da çeşitli bakımlardan ele alarak ifade ettiğini görüyoruz. Bağdat ayrılığı ile kullanılan azâb-ı elîm Osmanlıca sözcüklerde kalıp halinde bulabileceğimiz ve çok acı veren azap anlamında bir tamlamadır. Ayrıca sevgilinin yaşadığı mekânın, âşık tarafından cennet olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Bu yüzden cennet kabul edilen ve ayrılık düşüncesini temsil eden yârin kavuşması kutsaldır.

Bütün bu unsurlarla yapılan istiârelerde, yine bir iştirak noktası olarak, temaşa yani seyir keyfiyetini gözden çıkarmamalıyız. Bağ, bostan, cennet v.s.nin hepsi temaşa edilecek cazip yerlerdir sevgilinin güzelliği aynı durumdadır. Sevgilinin kavuşması “vuslat-ı yâr”; Bağdat’ı “bâğ-ı cennet”e benzetilerek açık istiâre sanatı yapılmıştır.

Meşhur mutasavvıf şair Seyyid Nesîmî’nin (ö.820/1417 [?]) divanında geçen aşağıdaki beyitte de “dârü’s-selâm” ifadesi, “selâmet yurdu” anlamıyla karşımıza çıkar:

¹³⁶ Özyıldırım, Ali Emre. 1999. *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 49.

Yüzüñ dârü's-selâm oldı selâmuñ

Yeridür Ka'be vü hem beyt-i ma'mûr¹³⁷ (G. 160/3)

Senin yüzün selamet ve huzur yurdu (Bağdat) oldu, Ka'be ve beyt-i ma'mur gibidir.

Sevgilinin yüzü Dârü's-selâm'dır. Dârü's-selâm, kelime anlamıyla selâmet yurdu demektir. Bağdat şehri hakkında eskiden bu tabir kullanılırdı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de "cennet" anlamında geçer. Bağdat'a ilk defa Dârü's-Selâm adını koyan kişi Abbasî halifesi Mansûr'dur. Kâbe aynı zamanda meleklerin sürekli buldukları bir mekândır. Hurûfî düşünceye göre Kâbe; merkezî olma açısından kalbi, gönlü temsil eder. Dış dünyada nasıl Kâbe merkezse, iç dünyada da kalp merkezdir. Bu yüzden gönül yapmak, gönlü hoş etmek Kâbe yapmaktan daha üstün kabul edilmektedir. Şair beyitte sevgilinin yüzü, "dârü's-selâm"ı cennete benzeterek açık istiâre yapıyor.

2. Temel anlamın nitelenmesi yolu ile kullanılan kelimeler: *menzil-i Darü's-selâm, ravza-i Darü's-Selâm,*

Bağdat'ın kudsiyyetine dair yaygın inanışlardan biri Dâr-üs-selâm'ın ikinci manası cennet olduğu şeklinde görülür. Klasik Türk şiirinin temellerini atan isimlerden Ahmet Paşa'ya (ö. 902/1496-97) ait,

Hâtem-i möhr-i Süleymândur visâlün dil-berâ

Azm-i râh-ı menzil-i Dâr-üs-selâm istem gerek¹³⁸ (G. 232-171/5)

Ey gönül alıcı sevgili, kavuşman Süleyman'ın yüzüğünün mührüdür. Cennetin yoluna gitmem bundan gerekir.

Sevdiğine ulaşma, kavuşma ile mühür arasındaki benzerlik biçim, kıymet, hüküm ön plandadır. Şair bu beyitte sevgilinin visalini Süleyman Peygamber'in mührüne benzetir. Onun Süleyman mührü olması üzerine aşık, *Dâr-üs-selâm'a* gitmek ister. Burda son kelime üzerinde tevriye yapılmaktadır. Çünkü *Dâr-üs-selâm*'ın ikinci manası cennettir. Vuslat, âşğın cennetidir.

¹³⁷ Ayan, Hüseyin. 1990. *Nesîmî Dîvanı*, Akçağ yayınları, Ankara, s. 125.

¹³⁸ Tarlan, A.N. 1966. *Ahmet Paşa Dîvanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 221

Hâtem-i möhr-i Süleyman, zikredilen bu unsurların hepsinin vuslat ile münasebeti, daha çok onun ele geçirilmesinin çok zor, hatta imkânsızlığı üzerindedir. Gerek cevher ve gerekirse kimya, olmayan ve gözle görülüp elle tutulamayan şeylerdir. Aşık “temenna-yı muhal”de bulunmaması, onun akıllılığına delalet eder.

Nesîmî, mutasavvıf bir şairdir. Dolayısıyla onun şiirindeki terimleri gerçek anlamından çok mecâzî anlamda ele almak gerekir. Bilindiği gibi tasavvufta “sevgili”; “Allah”tır. Nesîmî’ye göre, Dâr-üs-Selâm cennet ve nimetlerinin kesintisiz olduğunu açıkça ifade eder:

Fâtiha savm u salât u ravza-ı Dâr-üs-Selâm

Hâzin-i ebvâb-i cennet hem naîm u hurdur¹³⁹ (G. 163/6)

Beytin anlamları:

1. *Namaz ve oruç, Dârü’s-selâma (Cennet, Bağdat) girmenin başlangıcıdır. Cennet kapılarının, naîm (cennetinin) ve hurilerin koruyucusudur.*

2. *Namaz, oruç ve cennete girmek Fâtiha (sûresiyle)dir. (O), Cennet kapılarının, naîm (cennetinin) ve hurilerin koruyucusudur.*

Beyitte Fâtiha kelimesi bir şeyin başlangıcı anlamına gelir. Arapça dilinde “refah, huzur, mutluluk” manalarına gelen ve nimet kelimesinden daha geniş bir manaya sahip olan naîm ismi, insan oğlunun mutluluk bulduğu maddi ve manevi güzellikleri ifade etmektedir. Nesîmî, Dâr-üs-Selâm’dan bahsederken cennete benzetilerek barış yurduna yer verdikleri görülmüştür. Cennet ehlinin mükâfatının sonsuz olduğu beyan edilmiştir. Veya şaire göre burada sözü edilen naîm saadetinden daha büyük saadetlere de sahip olabileceklerdir. Görüldüğü gibi, şair bu beyitte Dâr-üs-Selâma atıfta bulunarak cennet ve nimetlerinin kesintisiz olduğunu açıkça ifade etmiştir.

3. Teşbih yolu ile kelimenin kullanımı:

¹³⁹ Ayan, 1990, *a.g.e.*, s. 127.

Cennete benzetilen şehrin adına dair bir etimoloji; “bâğ-dâd” yani “Allah vergisi, lutfedilmiş bahçe” anlamındadır. Şairlerimiz “dâd” kelimesinin “adalet” manasından hareketle bu isme işaret ederler:

Bağdâdnı kim vîrân kılabılır

Ol yine bu vîrânı bâğ dâd kılır¹⁴⁰ Kadı Burhâneddin: (T. 36)

Bağdat'ı kim viran edebilir ki, O (yani Allah) bu viraneyi yeniden Bağdat haline koyar.

Bağdat ne kadar yıkılsa yeniden yapılması tekrar mamûr edilmesiyle de tanınmış bir şehirdir. Bu yeni mamûr oluşlar, asırların halkı arasında o inancı uyandırmıştır ki Bağdat tahrip edilebilir ama, onu yakıp yıkanı da bir gün Bağdat'ın Allah'ı harap eder. Nitekim XIV. asır, Azeri Türk şairi Kadı Burhâneddin'in bir beyitine Bağdat'ın bu kaderi şu şekilde mevzû olmuştur. Bir diğer anlamda da âşık için sevgilisiz cennet, cehennem; sevgilinin yanında olduğu cehennem ise en büyük cennettir.

Kadı Burhâneddin'i diğer şairlerden ayıran bir özelliği de “teşbih, tevriye ve cinas”ı sıkça kullanması ve bunlarla kelime oyunları yapmış olmasıdır. Şairimiz, gazellerinde imge kurmak yerine yaşanmış olayları aksettirmek için Bağdat'ın bazı şehir ve kasabalarından bahsetmiştir. Yukarıdaki beyitte Şairimiz, “bâğ dâd” sözüyle cennetten bahseder. Bunların yanı sıra şairin de gazellerinde cennet bahçelerine benzetilerek yaptırılan “bâğ dâd” a yer verdikleri görülmüştür. Kadı Burhâneddin'in, gazellerinde sıkça tasavvuf terimlerini kullanır. Ancak bir mutasavvıflar gibi Allah'ın tecellisi olan sevgilinin yüzünde vahdeti görmesi ve gönül yoluna meyletmesine vurgu yapmaz.

Saçun kılır selâsil 'ukdesin şerh

Gözün Bâgdâd füsünün ider inşâ¹⁴¹ (Ahmed-i Dâ'î: G. 14/5)

Saçın, zülf düğümünü çözerken, göziin Bağdat büyüsunü ortaya çıkarır.

¹⁴⁰ Godsell, Fred Fild. 1922. *Dîvân-ı Kâdî Burhâneddîn Gazel ve Rubâ'iyâtının Bir Kısmı Tuyugları*. Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 41.

¹⁴¹ Özmen, Mehmet. 2001. *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı* (Metin- Gramer-Tıpkı Basım), C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 159.

Saçın düğüm olarak nitelenmesi kıvrım kıvrım düğüme benzemesine dayanır. Düğüm sıkıca bağlandığı için sevgilinin saçına bağlanan âşık ondan kurtulamaz. Bu kurtulamayış âşığın çektiği ızdırabın ne denli büyük olduğunu gösterir. Saçın ukdesine düşüp de müptelâ olanlar ondan kurtulamazlar çünkü bu çözülmesi çok zor bir düğümdür.

Saçı düğüme teşbih eden şâir, gözü de Bağdat büyüüne teşbih ve telmih eder. Göz, âşığı cezbetme ve kendisine bağlama özelliği ile büyüleyici olarak addedilir. Göz bebeği de Bağdat kuyusuna teşbih edilir.

Bu özellikleri itibariyle göz âşığı büyüler, cezbedip kendine çeker. Zülf de âşığı aşk düğümü ile kendine bağlar.

Osmanlı Edebiyatı'nda Bağdat şehri Türkler tarafından iki defa feth edilmesi sebebiyle yer aldığı gibi çeşitli benzetmelere de konu olmuştur. Dicle ve Fırat nehirlerine yakın topraklarda kurulmuş olduğundan âşığın gözlerinden akan yaşlar bu iki nehre benzetilmiş, şehrin güneyinde Basra yakınlarında birleştikleri ve daha coşkun aktıkları için Şat adını alan bu nehirlerle göz yaşı arasında ilgiler kurulmuştur.

15. Yüzyıl şairlerinden Kadı Burhâneddin (ö. 800/1398), gazellerindeki, beyitte şair, göz yaşlarını Şatt'a benzetirken sevgilinin güzelliğini Bağdat'a teşbih eder:

Bağdâd-i cemâlünün gözüm çü şat olmuşdur

Kan deñizine gönül talmağa bat olmuşdur¹⁴² (G. 64/1)

Bağdat'ın güzelliği ile, gözyaşlarım Şatt gibi olmuştur. Gönül kan denizine kaz gibi olmuştur.

“Cemâl”, güzellik “çü”, ise Farsça (teşbih ve tâlil edatı) gibi anlamına gelir. Kadı Burhâneddin sevgiliye cemâl diyerek hitap ediyor. İnsan yüzü ve insan yüzüne bağlı yorumlar tasavvufun temel felsefesini oluşturmaktadır. Âşığın ısrarlı râğbeti ve

¹⁴² Pektaş, M., 2011. XIV. Yüzyıl Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 538.

talebi üzerine sevgilinin sıfatları izhar etmesi. Cemâl ile manevi yüzü kastetmesi ve nur oluşu sebebiyle daima parlak ve aydınlık nesnelere benzetilmiştir. Bu beyitte yüzün Bağdat' benzetildiği ve şatt (büyük nehir) ile birlikte anıldığı görülür. Âşığın gözyaşları nehir gibi akmakta gönül kan denizine batmaktadır. Şaire göre kan, denize benzetilmiştir. Sevgilinin cemâli Bağdat'tır.

Klasik Türk Edebiyatının da kurucuları arasında gösterilen Ahmet Paşa, beytinde ise yârin kapısı ile Bağdat arasında benzerlik kurar ve göz yaşları ile Dicle'yi ilişkilendirir:

Dôndi yaşum Ka'be yolundan kapuna Dicle-veş

Dostum mazûr dut yanlış döner Bağdat'tan¹⁴³ (G. 232-171/5)

Ey sevgili, benim gözyaşım Kâbe yolundan Dicle gibi senin kapına döndü, beni mazur gör dostum, yanlış Bağdat'tan döner, demişler.

Daha ziyade bir masal ve eğlence kenti gibi olarak şiire geçse de bu masalın bir gerçekliğinin bulunduğu da görülür. Türk atasözlerine ve Osmanlı şiirine uzaklığı, güzelliği gibi masalsı unsurları yanında kentin güzelliğinin gerçekliği, adaleti gibi hakikat unsurları ile girdiği de görülür:

Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyâr olmaz.

Araya araya Bağdat bulunur.

Balın olsun tek, sineği Bağdat'tan gelir.

Âşıkla Bağdat sorulmaz.

Yanlış hesap Bağdat'tan döner.

Bu şiirde şair, bunlardan "Yanlış hesap Bağdat'tan döner" atasözünü kullanarak yanlışını fark edip bundan dönmesine işaret etmektedir.

Ahmet Paşa'nın beytinde ise yârin kapısı ile Bağdat arasında benzerlik kurar ve göz yaşları ile Dicle'yi ilişkilendirir. Kabe'yi sevgilide bulur. Gözyaşı, âşığın maşuktan ayrı kaldığı an saçtığı tükenmez bir hazinedir. Sevilen "mutlak varlık"

¹⁴³ Tarlan, 1966, *a.g.e.*, s. 279.

olunca, onun yolunda dökülecek yaşlar da onun büyüklüğü nispetinde olacaktır. Yukarıdaki beyitte göz yaşları, Dicle nehri'ne teşbih edilmiştir.

Bağdat'ın sevgilinin yüzü ya da yanağı olarak düşünüldüğü de görülmektedir. Ahmet Paşa'nın hem bu ilgi ile hem de Dicle sebebiyle teşbihler oluşturduğu şu beyti bunun bir misalidir:

Her dem akıt eşküni yârun ruhı Bağdâdına

Ey gözüm çün kim nişân-ı Dicle-i Bağdâdsın¹⁴⁴

Ey gözüm, her an göz yaşını (sevgilinin) Bağdad yanağına dök. Zira sen Bağdat'taki Dicle nehrinin bir nişanı (benzeri)sın.

“Dicle-i Bağdâd”, Bağdâd yanak teşbihi ise gözyaşlarının Dicle olması dolayısıyladır. Âşık, gözyaşlarını, “Dicle-i Bağdâd” gibi sevgilinin “ruh-ı Bağdâd”ına akıtır. Şehir Dicle kenarında, Dicle ile Fırat'ın birbirine en yakın olduğu verimli topraklar üzerinde kurulmutur. Bu yüzden Bağdat, Dicle veya Dicle ve Fırat'ın birleştiği yer olan Şat'la birlikte anılmaktadır.

4. Mürsel Mecâz yolu ile temel anlama göndermede bulunan kelimeler:

Hilâfet tahtı/makamı, Dicle, Fırat, Şatt, kahve, çiçek, hurma, kumaşlar, hırsızlar, ayyarlar, tüccarlar, Gayûr-ı Bağdâd (olumsuz kullanımı).

Harun er-Reşit zamanında Abbâsîlerin hükümet merkezi, dolayısıyla İslâm âleminin hilâfet makamı ve başkenti olmuştur. Ahmed-i dâ'î'nin divanında hilâfet makamı olan Bağdat'a yer verildiği görülür:

Hilâfet tahtının sultânı mutlak

Ki adlinden cihân olmuşdı Bağdâd¹⁴⁵ Ahmed-i Dâ'î (Özmen, 2001: 74)

Bağdat, Dârü'l Hilâfet (hilâfet makamı) ve adaletten bir cennet oldu.

¹⁴⁴ Tarlan, 1966, *a.g.e.*, s. 285.

¹⁴⁵ Özmen, Mehmet. 2001. *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı* (Metin- Gramer-Tıpkı Basım), C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 119.

Harun er-Reşit dönemi, Abbâsî devletinin siyasî yönden en güçlü olduğu ve maddî refah düzeyinin oldukça yüksek seyrettiği bir dönemdir. Veya büyük bir kültür ve ticaret merkezi olarak ön plana çıktı. Sağlamlığı ve yerleşim planı ile büyük bir kaleyi andıran şehir, Abbasîlerin yıkılışına kadar bu önemini korudu. Abbâsî Devleti'nin beş asırlık hâkimiyeti boyunca Bağdat şehri, fikrî ve ilmî hayatın geliştiği bir kültür merkezi, günümüzde Ortadoğu olarak bilinen coğrafyanın birinci derecede ticaret merkezi, ayrıca siyasî açıdan olduğu kadar ekonomik zenginlik bakımından da o zamanki şehirlerin en önemlisi idi. Görüldüğü gibi, şair bu beyitte Bağdat (hilâfet makamı) sözüyle cihân kelimesi kullanarak cennetin hâli olduğu takdirde, hilâfet ve adalet merkezi olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Bağdat'ın adaletle ve hâkimlerinin meşhur oluşuyla, sevgilinin güzelliğine veya güzellik ülkesine benzetilmesiyle ya da sevgilinin yüzü/yanağı gibi düşünülmesiyle, âşğın gönlü yerinde kullanılmasıyla, sevgilinin eşiği veya mahallesine teşbih edilmesiyle, hilafet merkezi oluşu ve halifenin ikamet ettiği yer olması sebebiyle “Bağdâd-ı dârü'l-hilâfe” Osmanlı edebiyatında geçtiği görülür:

Hüsn Bağdâdında yâr oldu hâlife bî-hilâf

Bu alâmetdür ki Abbâsî-livâdur perçemi¹⁴⁶ (Hamdullah Hamdî: G. 156/3)

Sevgili, hiç şüphesiz güzellik Bağdad'ında halife oldu. Bunun işareti, perçeminin Abbâsî sancağı gibi olmasıdır.

Nehirleri, bağ ve bahçeleri, saray ve kaşaneleri, han ve hamamları, mesire yerleriyle güzel bir şehir olan Bağdat'ın Osmanlı edebiyatta güzellik ülkesine veya salt güzellik kavramına teşbihi oldukça yaygındır. Adı Yusuf u Züleyha mesnevisiyle birlikte anılan XV. Yüzyıl Türk şairi Hamdullah Hamdî'nin yukarıya aldığımız beytinde Bağdat, güzellik kavramına (ülkesine) benzetilirken sevgilinin saç Bağdat'ın hakimi halifenin ülkesi Abbâsî devletinin sancağı gibi düşünülmüştür. Sancağın üzerindeki yazı ile saç arasında da ilgi kurulmuştur.

¹⁴⁶ Özyıldırım, Ali Emre. 1999. *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 71.

Şiirlerinde benzer kullanımlara yer veren, ayrıca çiçek adlarını redif olarak kullanan Necâtî'nin, "Kasîde-i Benefşe" başlıklı müstakil şiiri, ikinci beyitte Bağdat, hilafet makamı olarak düşünülür:

Bağdad-ı çemende ide dava-yi hilâfet

Abbâsi alemler dike gül-zâra benefşe¹⁴⁷ Necâtî'nin, Kasîde-i Benefşe:
beyit: 2

Abbâsî çimen Bağdat'ında hilafet kursun, menekşelerle gül bahçesine sancağını diksin.

Abbâsîler hihâfeti Emevîlerden alarak hükûmet merkezi Bağdat olan devleti kurmuşlardır. Abbâsî alem, koyu ve siyah renkli sancaktır.

Abbâsî devletinin siyasî yönden en güçlü olduğu ve maddî refah düzeyinin oldukça yüksek seyrettiği bir dönemdir. Görüldüğü gibi, şair bu beyitte Bağdat'ı (hilâfet makamı) gül bahçesine benzeterek açıkça ifade etmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı şiirinde adı en çok geçen çiçeklerin başında gelen gül, şairlerimizce büyük oranda sevgilinin yüzü, dudağı, yanağı, kulağı, göğsü ve elleri gibi türlü güzellik unsuru için benzetilen olarak kullanılmış; sevgili bir yönüyle güllerle kaplı bir bahçe olarak tahayyül edilmiştir.

Bağdat'ın hırsızları meşhurdur. Bu şöhretin asırlar öncesine dayandığı daha önce belirtilmişti. Necâtî Bey'in bir beytinde Bağdat'ın ayyarlarından şöyle söz edilir:

Ser-i kâyunde bilür gamzelerünle hâlüm

Şu ki Bağdat'a vara tuş ola ayyârlara¹⁴⁸ (G. 465/3)

Senin bulunduğun yerde yan bakışınla halimin ne olacağını gayet iyi biliyorum. Bu şu demektir, Bağdat'a giden hırsızlara tuş olur.

Gözün ayyâra teşbîhi iki cihettendir: Aşık, sevgilinin gözlerine gönlünü verip gamzeyi alır. Çünkü sarhoş olan ayyârı aldatmak kolaydır; Bâğdâd'a varıp da ayârlara rastlamış olanlar, sevgilinin fözü ve gamzesinden âşıkın neler çektiğini

¹⁴⁷ Tarlan, A.N., 1963. *Necâtî Beğ Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 439.

¹⁴⁸ Tarlan, 1963. *a.g.e.*, s. 429.

anlar. Yukarıdaki beyitte Büyük ve zengin bir merkez olduğu için Bağdat'ta hırsız çoktur. Bu yüzden şair, hırsız ve dolandırıcılarının çokluğu vesilesiyle açıkça ifade etmiştir.

Önemli kültür merkezlerinden olan Bağdad, hırsız ve haramilerinin çokluğu vesilesiyle zikredilmiştir. Şairimiz Kadı Burhâneddin Bağdat'ın hırsızlarından bahsederek şöyle ifade eder:

Gözlerün Bağdâd ili ayyarıdır

Leblerün Rum ilinün hammarıdır¹⁴⁹ (T. 86)

Yüz, Bağdat ili; gözler bu ilin hırsızlarıdır. Yüz, Rum ili; dudaklar ise bu ilin şarapçısı, meyhanecisidir.

Göz, ayyar; dudak hammâr. Âşığın bağı ise zaten yanıktır, aşık başka bir şey istemez.

Kadı Burhâneddin'e göre sevgilinin gözleri ve dudakları bir yerleşim yerine benzetilmektedir. Divanda geçen yerleşim yerlerine dair özel adların bir kısmı şairin yaşadığı coğrafyada yer alan şehirlere aittir. Bir kısım yer adları ise divan siirinde sık atıfta bulunulan ve genellikle gizem, güzellik, ulaşılamazlık gibi özellikleri sebebiyle anılan uzak ülke ve sehir isimlerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda efsanevi ve dini yani soyut nitelikli yer isimleri de kullanılmıştır. Yer isimlerinin genellikle zengin çağrışımlar yapmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Genellikle Kadı Burhâneddin gazellerinde sevgilinin saç, kaş, göz, kirpik, yüz, ağız, dudak, diş, bel, boy gibi beden azalarını güzellik unsurları olarak dile getirmiştir. Bu beyitte şairimiz sevgilinin yüzünün güzelliğini, "Bağdat" a benzetir ve ne olursa olsun ona ermek ister. Böylece sevgilinin gözü ve dudağı vesilesiyle "Bağdat" sözünü zikretmiştir.

5. Bağdat'ın hatıra getirdiği diğer komşu kavramları gösteren kelimeler: bereket, bolluk, uzaklık, yıkıklık (belirgin olarak atasözleri ve deyimlerde görülür)

¹⁴⁹ Godsell, 1922. *a.g.e.*, s. 52.

"Aşığa Bağdat irak değil" atasözleri münasebetiyle Türk kültür ve edebiyatında geçtiği görülmektedir. Necâtî'ye göre Ey gerçek aşık, aşığa Bağdat uzak olmazmış. Aşık, sevdiği uğruna mesafeleri hesap etmez. Bu durum genellikle Bağdat'ın uzak oluşu, dolayısıyla gidip gelmenin zorluğu, güzelliği ve vilayetler içindeki ehemmiyetini dile getirmektedir.

Atasözlerinde de Bağdat çokça geçer. Bu durum genellikle Bağdat'ın uzak oluşu, dolayısıyla gidip gelmenin zorluğu, güzelliği ve vilayetler içindeki ehemmiyeti, hakim ve kadıların adil oluşu ve herkese adaletle hükmedilişi vb. yönleriyle ilgilidir. Kültürümüzde yer etmiş olan pek çok atasözü Bağdat'ı anlatır:

"Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz", "Sora sora Bağdat bulunur", "Yanlış hesap Bağdat'tan döner", "Aşığa Bağdat sorulmaz" veya "Aşığa Bağdat irak değildir", "Çanakta balın olsun sineği Bağdat'tan gelir" gibi ...

Necâtî Bey'in bir beytindeki atasözünde "Aşığa Bağdat irak değil" diyerek şöyle söz eder:

Dil-dâra senden olur ise bu'd-i maşrikayn

Sa'y it gönül ki âşık Baġdâd irak deġül¹⁵⁰ (G. 335/2)

Gönül, sevgili senden doğu ve batı uzaklığı (kadar) uzak olur ise (de sen) çalış, ki âşık Bağdat (bile) uzak değildir.

"Aşığa Bağdat irak değil" atasözleri münasebetiyle Türk kültür ve edebiyatında geçtiği görülmektedir. Necâtî'ye göre Ey gerçek aşık, aşığa Bağdat uzak olmazmış. Aşık, sevdiği uğruna mesafeleri hesap etmez. Bu durum genellikle Bağdat'ın uzak oluşu, dolayısıyla gidip gelmenin zorluğu, güzelliği ve vilayetler içindeki ehemmiyetini dile getirmektedir.

Divan şairi Ahmet Paşa şiirlerinde "Yanlış hesap Bağdat'tan döner" diyerek bu atasözünü dile getirir:

¹⁵⁰ Tarlan, 1963. *a.g.e.*, s. 349.

Şam-ı zülfün Mısr-ı hüsnünden çevirdi_ise yüzün

Asma ol miskîni kim yanlış döner Bağdâddan¹⁵¹

Senin kara saçın güzellik ülkenden (yanak) yüz çevirdiyse o miskini asma. Zira yanlış, Bağdat'tan döner. (Atasözüne atıfta bulunuyor).

Edebî metinlerde yer alan Bağdat merkezli atasözlerinden biri de "Yanlış hesap Bağdat'tan döner" sözüdür. Fatih döneminin en mühim şairlerinden Klasik Türk Edebiyatının da kurucuları arasında gösterilen Ahmet Paşa, beytinde "Senin kara saçın güzellik ülkenden (yanak) yüz çevirdiyse o miskîni (sevgilinin saçı aynı zamanda misk kokuludur) asma. Zira yanlış, Bağdat'tan döner" diyerek bu atasözünü kullanmıştır. Şairin asmak fiili ile aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr (Ö.H.310/M.922)'a işaret ettiği muhakkaktır.

Bağdat, aşığın gönlüdür. Çünkü o, tarih boyunca sürekli yağma ve talan edilmiş, yakılıp yıkılmıştır. Bundan dolayı Ahmed-i Dâ'î şairlerinde bu olayları bu şekilde telmihleştirmiştir.

Şöyle kim yihıldı vü yahıldı Bâgdâd ile Şâm

Işkuñ eyle yihdı yahdı göñlün Mısrın temâm¹⁵² (G. 82/1)

Kasidelerin dışında gazellere bakıldığında bile Osmanlı şâirinin hem gündelik hayatın insana yansıyan yönlerini hem de o devir siyasetinin toplumu etkileyen yönlerini görmek mümkündür. Bu hususta şairimiz bir örnek vermiştir. "Timur 1400 yılında Sivas'ı aldıktan sonra Anadolu içlerine girmeyip, Irak ve Suriye üzerine dönerek Şam, ve Bağdat'ı yerle bir etmişti. Bu olaylar Anadolu da yok edilen kültür merkezleri için duyulan üzüntü ile geleceğe yönelik korku biçiminde yankılandı."

6. Başka bir kavram için temel anlamın kullanımı: Sevgili, Bağdâd gülü

Bir beyitte görülen "cennet gülü" tasavvuru da şairin sevgilisinin güzelliğinden istifade arzusunun tahakkuku içindedir. Cennet'e ait olan hiçbir şey

¹⁵¹ Tarlan, 1966, *a.g.e.*, s. 278.

¹⁵² Özmen, 2001, *a.g.e.*, s. 131.

eksilmemektedir. O halde aşık da sevgilisinin cennet gülüne benzeyen güzelliğinden bol bol faydalanmalıdır. Nesîmî, Dârü's-selâm'dan bahsederken şöyle söz eder:

Dârü's-selâm-ı hüsnüñe iy cennetüñ güli

Düşdüm ezelde gör ki ne gül-zâra düşmişem¹⁵³ (G. 257/2)

Selamet yurdu senin cennet gülünün güzelliğine düştüm. Gel gör ki ezelden gül bahçesine düştüm.

Görüldüğü gibi, şair bu beyitte Dâr-üs-Selâm'ı cennet gülüne benzetererek Cennet gülü, gül, gül-zar: bütün bu unsurlarınla ona benzeyiş yönü renktir. Buna dair veya bunun ötesinde görülen değişik münasebetleri, yani kurulmaya çalışılan benzerlik yönlerini tesbit edersek şunları görürüz. Nasıl gül, alemin güzelliğini veren, onu süsleyen unsurlardan birisi ise sevgilinin güzelliği de öyledir.

Sevgili'ye dair Ahmet Paşa aynı teşbihi güzellik-Mısır, sevgili-Yusuf (as.), göz yaşı-Nil-Şat benzerliklerini de bir arada kullanarak kurar:

Mısır-ı hüsnün hasretinden her dem ey Yûsuf-cemâl

Nîl-i çeşmümden döker Bağdat gönlüm Ruma şat¹⁵⁴ 210 (137-4)

Ey Yûsuf gibi güzel yüzlü olan sevgili! Güzellik Mısır'ının hasretinden dolayı Bağdad gönlüm her an gözümün Nil' inden Rum'a Şat döker. (Şat gibi Coşkun ve çok yaş döker)

“Ülke, memleket” manasında ikinci bir manaya sahip olması da onun kullanılış şeklini zenginleştirir. Bu arada ekseriyetle Bağdat, Mısır gibi diğer ülke ve şehirlerle birlikte zikredilerek tenasüp içinde de ele alınır. Çokça kullanıldığı kelimelerden bir tanesi de güzellik (hüsn, cemal)'dir. Güzelliğiyle meşhur olan Hz. Yusuf, şairlerin olmazsa olmazı gibidir. Sevgili güzelliğiyle ikinci bir Yusuf'tur. Yusuf'un Yakup peygamberin oğlu olması, kuyuya atılması, ağırlığınca altına satılması, Mısır'a sultan olması sık sık işlenir. Sevgiliye kavuşmak aşığı ölümsüz kılacaktır. Bu takdirde de Hz. Yusuf'un güzelliğine telmihen Mısır kelimesiyle,

¹⁵³ Ayan, 1990, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁵⁴ Tarlan, 1966, *a.g.e.*, s. 209-210.

bazan sevgilinin yüzü kastedilir. Ahmet paşa'ya göre, sevgilinin en önemli mekânı âşığın gönlüdür. Fakat sevgilinin bu mekânda belirli bir süreç neticesinde yer aldığı görülür.

Ahmet Paşa benzetmelerinde güzellik-Mısır, sevgili-Yusuf (as.), göz yaşı-Nil-Şat benzerliklerini de bir arada kullanarak kurar, göz iki olduğundan göz yaşı da iki koldur ve yanaklardan süzülüp dudaklarda birleşir. Bu haliyle iki nehrin birleşerek akması demek olan Şat'a benzetilmiştir. Bu birleşme sebebiyle Şat çok gür ve coşkun akar. Görüldüğü üzere yukarıdaki beyitin göz yaşıyla münasebete getirilişinde daima bulunan bir sanat vardır ki o da mübalağadır. Şair çok ağladığını böyle bir mübalağa ile ifade etmiştir.

Yukarıda yer alan, taradığımız çeşitli divanlardan seçilen örnek beyitlerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı şiirinde Bağdat; çok zengin ve çeşitli edebî sanatlarla söz konusu edilen motiflerden biridir.

Çalışmada ele alınan beyitler, Bağdat kelimesinin Osmanlı şiirinin şairlerinde uyandırdığı çağrışımlarla süslüdür. Şiirde kendilerince anlam yaratmaları, Osmanlı şairlerinin temel özelliklerindedir. Osmanlı şiiri benzetmeden yola çıkarak mecaz sanatına ve hayâl imgelerine dayanmaktadır. Eski Türk şiirinde pek çok imge kullanılmış, her şair bu imgelere kendi yorumunu katmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı şairlerinin Bağdat imgesini nasıl kullandıklarından hareketle, Osmanlı şiirinde Bağdat'ın kullanımını örneklendirilmektedir.

Yüzyıllara göre eserleri değerlendirilerek çalışmanın örneklerini oluşturan şairler şunlardır: Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmed Paşa, Hamdullah Hamdî ve Necâtî .

Çalışmamızda, öncelikle altı şairin divanları baştan sona titizlikle taranarak Bağdat'a dair beyitler seçilmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan dîvânlar şunlardır: Kadı Burhâneddin Dîvânı, Nesîmî Dîvânı, Ahmed-i Dâ'î Dîvânı, Ahmed Paşa Dîvânı, Hamdullah Hamdî Dîvânı ve Necâtî Dîvânı.

Osmanlı şiirinde Bağdat kelimesini anlayabilmek için, öncelikle şiirde imgenin işlevini belirlemek gerekir. Bu amaçla Osmanlı şiirinde önemli bir imge

olan Bağdat kelimesi dikkate alınmalıydı. Osmanlı Őirinde Bağdat kelimesinin yerini kavrayabilmek için, farklı yzyıllarda yazılmış dıvānlardan seçilen örneklerdeki Bağdat kelimesi incelendi. Örneklerdeki Bağdat’la ilgili terimler ve terkebiler ayrı ayrı sınıflandırılmıŐtır.

Bağdat kelimesi Osmanlı edebiyatının genel yapısı gereği bazı Şiirlerde benzer anlamlarda kullanılmış, bazılarında Şairinin ifade gücüne bağlı olarak farklı hayallere konu olmuştur. Bu sebeple benzer kullanımlar sınıflandırılıp beyitler yorumlanmıŐtır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar, yukarıda verilen bilgilerin tamamının değerlendirilmesi sonucu elde edilmiştir.

SONUÇ

“Bağdat” kelimesinin (gösteren) farklı anlamlarda kullanımlarının yaratıcılığı geliştirmeye katkı sağlaması kaçınılmazdır. Bilindiği gibi Osmanlı edebiyatında yaratıcılık ve hayal gücü üst düzeyde kullanılması için şiir bir imkan aracıdır. Bu çalışma, Bağdat kelimesinin Osmanlı şiirinde farklı tasavvurlarla seçilen şairlerin beyitlerine konu olması bakımından detaylandırılmasını içermektedir.

Osmanlı Edebiyatına gelmeden Arap Edebiyatında, Bağdat’ın (gönderge) özellikle Abbâsîler döneminde yaşanan refah, şiirin gelişmesine ve ilerlemesine ön ayak olan bir merkez konumunda olması, bu dönemde burada epeyce şair ve edebiyatçı yetişmiş olması vasıfları ile anıldığı çalışmanın ilk bölümlerinde gösterilmiştir. *Ebû Nûvvâs*, *Ebû Temmâm et-Tâî* ve öğrencisi *Ebû Ubâde el-Buhterî*, “*İbn er-Rûmî* “*Ebu’l-‘Atâhiyye*”, “*el Mutenebbî*”, *Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arrî* ve bunların dışında pek çok şair bu dönemde yetişmiş önemli şairler arasında yer aldığı belirtilmiştir. *Tabakâtü’ş-Şuara* adlı kitapta, sadece hicri üçüncü asrın sonlarında Abbâsî Devletinde 130’u aşkın şair olduğuna işaretlerine yer verilmiştir. Dönem Bağdat’ın bir edebiyat beşiği olduğunun göstergesi olarak sunulmuştur. Ayrıca şehrin merkezi konumu ve kültürel mozağin zenginliği bölgede edebiyatın gelişiminde itici kuvvetler arasında yer almış olması bilgilerine yer verilmiştir. Arap dünyasında sahip olduğu konumdan ötürü Bağdat’ın şiirlere müspet yönde konu olmasına ve şairlerin medih unsuru olarak Bağdat kelimesini kullandıkları çalışmamızın Osmanlı edebiyatı için zemin hazırladığımız başlangıç bölümünde belirtilmiştir.

Fars Edebiyatında Bağdat’ın görünümü, etkisi ve katkısı yine Osmanlı edebiyatına gelmeden belirtilmesi gereken bir konu olarak çalışmamızda ortaya konmuştur. *Sa’dî Şîrâzî*, *Enverî*, *Hakanî*, *Sadî*, *Gulam Huseyn-i Kâşif*, *Firdevsî*, *Hâkânî*, *Nizâmî*, *Hâfız* ve *Emsâli Furs* Fars edebiyatının gözde şairlerinin şehri kendi edebiyatlarına nasıl bir imaj unsuru olarak dahil ettiklerine yer verdik. Fars edebiyatının önemli isimlerinden *Sa’dî Şîrâzî* gibi gezgin şairlerin Bağdat’a eserlerinde yer vererek, Bağdat’ın kendilerini takip eden edebiyatçılarla da ele alınmasına, eserlerinde yer verilmesine ön ayak olmaları bakımından incelenmiştir.

Ayrıca özellikle *Binbir Gece Masalları*'nın çekirdeğini oluşturan Fars kökenli *Hazâr Afsâna* (Bin Efsane) içerisinde Bağdat'ın sık sık işlenmesinin, Fars edebiyatında Bağdatın kapladığı yeri göstermeye yeter nitelikte oluşu ile bağlantılayarak ifade etmeden geçmedik.

Sâmânîlerin başkenti olan Buhârâ'nın halifelerin egemenliği altında olan Bağdat'ın sahip olduğu makam ve düzene sahip olmak istemeleri şehrin Farslar için öneminin kanıtı olduğu belirtilmiştir.

Osmanlı Edebiyatında ise Bağdat birçok niteliği ile ele alınmış, Türklerin İslâm'ı kabulünden beri her daim önem atfedilen bir şehir olma vasıfları korunarak şiire yansıtılmış olduğu gösterilmiştir. *Dârü's-Selâm, Medînetü's-Selâm ve Behişt-âbâd* gibi şehri gösteren diğer bir çok güzel isimlerinin kullanılarak anıldığı izah edilmiştir. Devletin resmî dinin İslâm olması aynı zamanda önem arz eden İslâm âlimleri ve bilginlerinin ve bunlarla alakalı bölgelerinde önem arzetmesini sağladığı Ebû Hanîfe, Abdülkâdir-i Geylânî gibi birçok velinin türbesini barındırdığı, Bağdat'ın din alimlerinin eserlerinde ve edebiyatçıların eserlerinde bolca yer aldığı belirtilmiştir. Bunun yanında hilafet merkezi olması da Osmanlı tebasında Bağdat'ın önemli bir yer elde ettiğinin göstergesi olarak çalışmamızda sunulmuştur. Osmanlı devletinin ticaret yolları üzerinde bulunan Bağdat, aynı zamanda kültürler arası bir köprü, Osmanlı içerisinde bölgeden birçok eser, üslup taşınmasına ve Osmanlı içerisinde kendine has edebî akımların oluşmasına ön ayak olması özellikleri bakımından izah edilmiştir. Şehrin kültürel kimliğinin Osmanlı edebiyatçılarının eserlerinde de görüldüğünü ifade ettik. *Fuzûlî, oğlu Fazlî, Ruhî, Ahdî, Zihnî, Farâbî, İbni Sina, Birûnî, Gazalî, Câhiz, Taberî, Zaylî, Aziz, Ahmet Haşim, Abdulkadir-i Geylânî ve Seyyid Ahmed Rifâî, Mâruf-ı Kerhî ve Cüneyd-i Bağdadî* evliya, edebiyatçı bilim insanı olmak üzere birçok kişi ya bu şehirde doğup büyümüş ve Osmanlı tebaasına karışmış, doğrudan ya da dolaylı olarak Bağdat ile bir ilişkileri olmuş ve bu bakımlardan eserlerinde Bağdat'a bolca yer vermiş olmaları ile gündeme getirilmiştir.

Yani Bağdat bölgesi ve şehri, Osmanlı şiirinde adı en çok anılan coğrafi mekânlardan biridir. Çalışma, henüz Osmanlı İmparatorluğu dahiline geçmemiş (fetih tarihi 1534) Bağdat kentinin erken dönem Osmanlı şairlerinin (13-16. Yüzyıl)

hayallerine ve sözlerine ne şekilde yansıdığını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyeti altına girdikten sonra “Bağdat” adıyla önemli bir yer olarak düşünülen şehirde çeşitli vesilelerle bulunan şairler, eserlerinde şehirle ilgili kimi bilgilere ve kendi gözlemlerine de daha sık yer verirler.

Konu gereği temel dokümanlar, Bağdat’ı Osmanlı’nın fethinden önce anlatan şairlerin divanlarından seçilmiştir. Kullanılan Dîvânlarda Bağdat kelimesi ile kurulu beyitler, fişleme tekniğiyle tespit edilmiş ve benzer terimlerin benzer başlıklar altında sınıflandırılmasına gidilmiştir.

Konu ile ilgili ayrıca üniversitelerde yürütülen çalışmalar, makaleler ve çeşitli yayınevleri tarafından hazırlanan antolojilerden yararlanılmıştır. Seçilen kaynaklar aracılığıyla ulaşılan bilgiler çalışmada elde edilen bilgilerle birleştirilip sağlıklı bulgulara gidilmeye çalışılmıştır.

Seçilen Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Ahmed-i Dâ’î, Ahmed Paşa, Hamdullah Hamdî ve Necâtî arasından sadece Nesîmî, Bağdat’ı görmüştür. Hatta Nesimî, burada doğmuş ve mahlasını doğduğu Nesim Kasabasına nispetle almıştır. Ayrıca tasavvuf inancıyla yazmış olduğu şiirlerde Osmanlı şiirine ayrı bir derinlik katmış olduğu ve Bağdat’ı da genellikle bu derinlik ekseninde ele aldığı görülmektedir. Ayrıca Bağdat imgesini genel yahut kaplamı ile olmanın yanında içlemi ile daha somut olarak şiirlerinde kullandığı da tespit edilmiştir.

Şehri görmeden anlatan diğer Osmanlı şairlerinin ise hayal güçlerini öne çıkararak yahut bilinenen genel yargılardan hareketle pek tabîî olarak şiirlerinde şehri bir figür düzeyinde kullandıklarının görüldüğü tespit edilmiştir.

Şehri gören ya da görmeyen seçilen bu şairlerin ortak noktası, “Bağdat” kelimesinin (*gösteren*, signifiant), şehrin bizzat gerçekliğine *gönderge* (référent)de bulunmaları yanında Dârü’s-selâm, cennet şeklinde şehrin kutsiyet öte alem alanını da işaretleyen (*gösterilen*, signifié) anlamlarını da göz önünde bulundurdukları bundan dolayı Bağdat’ın yaygın olarak tevriyeli kullanımlarına yer verdikleri görülmüştür.

Osmanlı şiirinin genelinde olduğu gibi seçtiğimiz şairlerde de Bağdat ve Bağdat ile ilgili terimler (Şatt) ve tamlamalar (Dicle-i Bağdâd) ağırlıklıdır.

Osmanlı şiirinde Bağdat kelimesinin farklı kullanımlarının, farklı hayallere konu olduğu görülmektedir. Özellikle “Bağdat” kelimesi en çok “aşk” imgesiyle beraber işlenmiş ve aşkın büyüklüğünü dile getirirken benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bağdat’ın aşk ile ilgili kelime ve terkiplerle bir arada kullanımlarında klasik edebiyatın en temel konusu olan aşk için, Bağdat belirgin bir fon, zemin teşkil etmektedir. Şehre, âşıkla sevgili arasındaki iletişimde özel bir rol verilir. Âşık, Bağdat’a değer verir, şehrin varlığının kendisi ve daha doğrusu sevgilisi için iyi sonuçlar doğuracağı fikrini bir uğur ve bahtiyarlık inancı ile birleştirir. 15. Yüzyıl şairlerinden Kadı Burhâneddin (ö.800/1398), şu beytinde, âşığın göz yaşlarını Şatt'a benzetirken sevgilinin güzelliğini de Bağdat'a teşbih etmektedir. *Bağdâd-i cemâlünçün gözüm çü şat olmuşdur/ Kan deñizine gönül talmağa bat olmuşdur* (G. 64/1).

Beyitte Bağdat gibi güzel sevgilinin hayalinin gözünün önüne gelmesi ve iki gözünden dökülen göz yaşların bu hayalin etrafında akan Dicle ve Fırat nehirleri gibi birbirine karışması (Şatt) şeklindeki imaj sevgili, âşık ve Bağdat’ın bir araya getirildiği hareketli bir tasvirdir.

Osmanlı şiirinde Bağdat ile ilgili özelliklerin bir bölümü şairlerin çoğunun şiirlerinde rastlanan genel özelliklerdir. Bu şairlerin, Bağdat ile ilgili tasavvurları da birbirine yakın ve benzerdir. Ancak, bu özelliklerin anlatımında kullanılan terimler ve terkipler arasında tercih ve sıklık farklılıkları değişiklik gösterdiği görülmektedir. Kelime/Kelimeler seçimindeki bu farklılıklar beraberinde üslûp farklılığını da getirir. Bağdat ile ilgili temel anlam ilgileri her şâirin şiirinde değişik şekillerde ve birbirinden farklı kelime kadrosuyla getirilir. Mesela, yine Kadı Burhâneddin’in şiirlerinde farklı bir açıdan bahsedildiği gibi, cennete benzetilen şehrin adına dair bir etimoloji; “bâğ-dâd” yani “Allah vergisi, lutfedilmiş bahçe” anlamındadır. Şair, “dâd” kelimesinin “adalet” manasından hareketle bu isme işaret etmektedir. *Bağdâdını kim vîrân kılabilür/ Ol yine bu vîrânı bâğ dâd kılur* (T. 36)

Şairin,diğer beyitlerinden farklı olarak kullanılmış olan bir beyitine Bağdat’ın ne kadar yıkılsa da yeniden dirilen bu kaderi şu şekilde mevzû olmuştur.

Bağdat’ın temel anlamını gösteren *Buğdân*, *Medînetü Ebû Ca’fer*, *Medînetü’l-Mansûr*, *Medînetü’l-hulefâ* ve *ez-Zevrâ* gibi müteradif kelimeler Arap

edebiyatında kullanılmakla birlikte bu kelimelerin şairlerimizde örneklerine rastlayamadık.

Bağdat kelimesi Osmanlı şiirinde genel olarak olumlu kavramlarla gelir. Ayyâr, gayûr dışında olumsuz bir örneği bulunmamaktadır. Zaman zaman uzaklığı ile şehrin olumsuz olarak hatırlandığı da olur. Necâtî gibi şairlerde bu kelimelerin kullanıldığını tespit ettik. Mesela Bağdat hırsızlarıyla meşhurdur. Bu şöhretin asırlar öncesine dayandığı daha önce belirtilmişti. Necâtî Bey'in bir beytinde Bağdat'ın ayyarlarından bahsederek Bağdat'ı şu şekilde dile getirmiştir. *Ser-i kûyunde bilür gamzelerünle hâlîim/ Şu ki Bağdat'a vara tuş ola ayyârlara (G. 465/3)*

Aşık, sevgilinin gözlerine gönlünü verip gamzeyi alır. Bâğdâd'a varıp da ayârlara rastlamış olanlar, sevgilinin fözü ve gamzesinden âşıkın neler çektiğini anlar.

Özetle, Osmanlı şiirinde her açıdan ele alınan Bağdat kelimesinin, farklı tasavvurlara konu olarak önemli yoğunlukta kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu tür şiirlerde şehrin adı ile ilgili tarihi rivayetler, atasözler ya da şiirlere istinaden geliştirilen ve şehre ehemmiyet kazandıran yorumlar; şehrin havası, suyu, bağ ve bahçeleri gibi coğrafi ve tabii güzellikleri; tarihi ve kültürel değerleri; çeşitli konuların işlendiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

BASILİ KAYNAKLAR

Abdülaziz ed-Dûrî, 1991. Bağdat- Genel Bakış, DİA, IV, İstanbul.

Ahmed Teymur Paşa, 2012. *Ebu'l-'alâ el-Me'arrî*, Hindavi Eğitim ve Kültür Kurumu, Kahire, ss. 26-29.

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, 1999. *Müsâmeratü'l-ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara.

Akyüz, K. vd. 1958. *Fuzûlî-Türkçe Dîvân*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Alusî Cemalüddin, 1987. *Arap Şiirinde Bağdat*, Irak Bilimsel Akademisi, Bağdat.

Anbarcıoğlu, M. 1981. *Şeh-nâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk*, Doğu Dilleri, II:IV.

Anıl, A., 2006. *Edebiyyât-I Umûmiyye Mecmûasındaki Dil Ve Edebiyat Yazıları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Apaydın, Y., 1995. *Kadı Burhâneddin'in Tercihu't-Tavzih Adlı Eseri, Eciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 1995, s. 33(s. 33-45).

Ateş, A., 1954. *Şâh-nâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında*, Türk Tarih Kurumu-Belleten, XVIII:LXX.

Ayan, H. 2002. *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 2 Cilt, TDK Yayını, Ankara.

Ayan, H., 1970. *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Ayan, Hüseyin. 1990. *Nesîmî Dîvanı*, Akçağ yayınları, Ankara.

Aydemir, Y., 2000. *Behiştî Divanı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanın Tenkidli Metni*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ayverdi, İlhan. 2006. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı Yayınları, İstanbul.

Aziz B.Erdeşir-i Esterabadi, 2014. *Bezm ü Rezm*, Çev, Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bahâr, *Melikü'ş-şu'arâ* (1349 hş.), Sebksînâsî, I-III, Tahran, I.

Banarlı, N.S., 1971. *Edirneli Nazmi*, Resimli Türk Edebiyatı, Cilt:1, İstanbul.

Banarlı, N.S., 1987. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tahir, 1333. *Osmaalı Müellifleri*, Matbaa-ı Amire, İstanbul.

Buyruk, İ. E., 2015. *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Cengiz, H.E., 1972. *Divan Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Çavuşoğlu, M., 1997. *Yahyâ Bey-Dîvan* (Tenkidli Basım), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Çınar, B., 2009. Eserleriyle Prof. Dr. Hüseyin Ayan: *Seyyid Nesîmî Divanı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, s. 73(ss.73-83).

Dağlı, Y., Kahraman, S.A., 2001. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (4. Kitap), YKY, İstanbul.

Devellioğlu, F., 2000. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 17. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.

Devellioğlu, F., 1993. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Emîr Hüseyin Enîsî, 1994. *Menâkıb-ı Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri* haz. Yurd, A.İ., Kaçalın, M., İstanbul.

Ergin, M., 1980. *Kadı Burhâneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Ertaylan, İ.H., 1952. *Ahmed-i Dâ'i'nin Hayatı ve Eserleri*, Üçler Basımevi, İstanbul.

Fayda, M., 2013. "Tarih", *TDV İA*, Tarih Maddesi, cilt: 40; sayfa: 36, İstanbul.

Gehramanov, C. 1973. *İmadeddin Nesîmî - Eserleri*, Bakı, Azerbaycan SSP İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, Respublika El yazmaları Fondu, Azerbaycan.

Godsell, Fred Fild. 1922. *Dîvân-ı Kâdî Burhâneddin Gazel ve Rubâ'iyâtının Bir Kısmı Tuyugları*. Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Hânlerî, Pervîz Nâtel (1366 hş.), *Târîh-i zebân-i Fârsî*, I-III, Tahran, I.

İbn Battûta, 1987. "Rihlet-ü İbn Battûta", 1. Baskı, Cilt I, *Dâru'l Ülum*, Beyrut.

Karaismailoğlu, A., 2013. "Tarih Boyunca Türkler Ve Farsça; Modern Yaklaşımlara Bir Eleştiri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Ocak 2013, ss.6-15.

Karataş, M., 2011. *Nazmi-zade Murteza'nın Gülşen-i Hulefası'nın Tenkitli Transkripsiyonu*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Karavelioğlu, M.A., 2003. *Klasik Türk Edebiyatında Bağdat*, Irak Dosyası I, Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoglu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, Altan Matbaacılık, İstanbul.

Kılıç, F., 1998. *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Köksal Övür, B., 2015. *Ahmet Paşa'nın Divânındaki Soyut Kavramlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Köksal, M.F., 2009. *Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Şiirleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2009-50, s. 78(ss. 77-135).

Köprülü, M.F., 1928. *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divanı Türkî-yi Basît*, Devlet Matbaası, İstanbul.

Köprülüzade, M.F., 1934. *Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı*, İstanbul.

Levend, A.S. 1972. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara.

Macit, M., 2006. *Nesîmî Divanı'nın Son Baskısı Üzerine Notlar, Virgöl*, 102 (Aralık 2006), s. 27 (ss. 26-30).

Mermer, A., 1991. *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Naci, İ., 2013, "İbn Züreyk el-Bağdadî", *Hayat Dergisi*, Sayı 6551, ss. 15-19.

Onay, A.T., 1992. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türk Diyanet Yayınları, Ankara.

Özaydın, A., 2003. "Bağdat (Kültür ve Medeniyet)", *TDV İA*, Yayınları, İstanbul.

Özmen, M., 2001. *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı* (Metin- Gramer-Tıpkı Basım), C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özmen, Mehmet. 2001. *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı* (Metin- Gramer-Tıpkı Basım), C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztürk, Z. 1997. *Hamdullah Hamdî*, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 15. İstanbul.

Özyıldırım, Ali Emre. 1999. *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Pakalın, M.Z., 1993. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Pektaş, M., 2011. *XIV. Yüzyıl Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Saatçi, S., 2007. *Kerkük Evleri ve Geleneksel Evleriyle Kerkük*, İkinci Baskı, ISBN 975- 6849-18-5, İstanbul.

Streck, M. 1978. *Bağdad-Tarih*, İA. I, İstanbul.

Sutay, G., 2013. *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

Şentürk, A.A., 1999. *Osmanlı Şiir Antolojisi*, Yky Yayınları, İstanbul.

Taha Er-Ravî, 2012. *Medinetü's-Selam: Barış Yurdu*, Hindavi Eğitim ve Kültür Kurumu, Kahire.

Tarlan, A.N. 1966. *Ahmet Paşa Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Tarlan, A.N., 1963. *Necâtî Beğ Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Tarlan, A.N., 1992. *Necâtî Bey Divanı*, Devlet Matbaası, Ankara.

Tuğra, S., 1996. *Necâtî Bey Divanı'ndan Seçme Gazellerin Dilinin İncelenmesi*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Tulum, M., Tanyeri, M.A. 1977. *Nev'î, Dîvan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Uluçam, A., 1989. *El-Turas El-Türki Fi El-İrak*, Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, H., 1968. *Sivas ve Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti*, TTK Belleten, XXXII/126 Nisan 1968, TürknTarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H., 1932. *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası Yayınevi, İstanbul.

Yâkût el-Hamevî, 1957. *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut Daru's-Sadır, Cilt II.

Yâkût el-Hamevî, 1957. *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut Daru's-Sadır, Cilt IV.

Yeniterzi, E., 2003. “Klasik Türk Şiirinde Ülke Ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, Konya.

Yeniterzi, E., 2010. “Klasik Türk Şiirinde Ülke Ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 15.

Yolasa, H., 2001. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları , Kaynak Eserler Dizisi, Ankara.

Zülfe, Ö. 2005. *Seyyid Nesîmî'nin Tuyuğlarına Ek, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (4), s. 123(ss. 121-135).

İNTERNET KAYNAKLARI

Anonim, 2016. *Fars Dili Ve Edebiyatının Genel Durumu*, Erişim Tarihi: 20.11.2016: <http://www.irankulturevi.com/lang-tr-FARSDLVEEDEBYATININGENELDURUMU.cgi>

Anonim-1, 2007. Erişim Tarihi: 12.08.2016, <http://www.turkedebiyati.org/necati.html>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Binbir_Gece_Masallar%C4%B1

Kaplan, M., 2008, *Bağdat'a Beyitler*, Erişim tarihi: 03.09.2016, <http://www.ihvanforum.org/archive/index.php/t-50937.html>

Karabey, T., 1997. Nesîmî'nin Hayatı Ve Farsça Divanı, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 7, s. 68(ss.67-75), Erişim Tarihi: 16.03.2017, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf

Kaya, A., 2015. *XI-XIII. Yüzyıllar Arası Kayseri ve Çevresine Genel Bir Bakış*, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, s. 6-7(ss. 1-13), Erişim Tarihi: 15.03.2017, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/149889>

Kut, G., Çevrimiçi. “Ahmed, Paşa”, *TDV İA*, Ahmed Paşa Maddesi, yıl: 1989, cilt: 2, Erişim Tarihi: 06.08.2016, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=020112>

Kuzucular, Ş., 2013. *Ahmet Paşa Hayatı, Edebiyat/Divan Şiiri ve Şairler*, Erişim Tarihi: 16.07.2016, <http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-siiri-ve-sairler/ahmet-pasa-hayati-ve-edebi-kisiligi-15-yy-998.aspx>

Özaydın, A., 2014. *Kadı Burhâneddin*, TDV İslan Ansiklopedisi, Cilt 24, s. 74, Erişim Tarihi: 15.03.2017, <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/c24/c240048.pdf>

Tören, H., 2014. *Kadı Burhâneddin, Edebi ve Tasavvufi Şahsiyeti*, TDV İslan Ansiklopedisi, Cilt 24, s.75, Erişim Tarihi:15.03.2017, <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/c24/c240048.pdf>

Ünal, Ö., Çevrimiçi. *Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi*, Erişim Tarihi: 19.11.2016, <http://www.farsdili.org/node/91>.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Saif Khalid Badr AL-TAMEEMI

Doğum Yeri: Bağdat

Doğum Tarihi: 02.07.1989

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu

Lisans: Bağdat Üniversitesi-Diller Fakültesi-Türkçe Bölümü

Yüksek Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı